

Бібліографія

Михайло Коцюбинський. Т в о р и т. IV. Вид. третє 1929. т. V Вид. друге. 1929. ДВУ. Третє видання IV тому й друге V - го творів Коцюбинського за редакцією акад. С. Єфремова (ДВУ) подає багато нового — з архіву письменника, з його кешенькових зшиточків, чернеток, нарисів etc. Особливо важливий матеріал поданий в IV томі „за копіями С. Козуба“. На жаль, весь цей матеріал подано так, що маємо зразок, як подібного матеріалу подавати не слід і не можна.

Для широкого читача, та навіть для тієї критики, що своє завдання бачить у певній допомозі читачеві зрозуміти художника, подібний матеріал єсть „смітник“, а розбиратись в ньому, то значить „порпатись у занечищеної білизні письменника“. Отой „смітник“ потрібний тільки для дослідників, що „порпаються“ в подібному матеріалові не з цікавості „до занечищеної білизни“, а з певности, що він освітлює таємні шляхи письменникової думки в живому творчому процесі, вводить, сказати б, до письменникової лабораторії, знайомить із першими збудниками до творчості та тими чинниками, що були керівними для художника в його складній та визначеній певними категоричними імперативами (соціальне замовлення — тощо) — праці. Отже подавати подібний матеріал треба з суворюю точністю, не препаруючи для своїх висновків, за своїми уподобаннями etc. Коли матеріал подадуть вже як певну працю над ним, обов'язкові примітки та пояснення, що дають змогу кожному уявити собі, як той матеріал виглядає в натурі. Подане в IV томі „за копіями С. Козуба“ не являє собою якоїсь роботи над матеріалом, коли за таку не вважати жування матеріалу, але й не дає змоги розібратись в ньому, бо, як той матеріал виглядає в натурі — уявити собі „за копіями С. Козуба“ неможливо.

Передусім — групування матеріалу із записників, перших чернеток і т. п. за творами, вміщеними в томі, групування, що вже з'являється певною контамінацією, зробленою від копіїста, та ще без опису використаних оригіналів, — таке групування просто вівісекція над матеріалом — та не та вівісекція, що чогось навчав дослідника, а та, що тільки знецінює матеріал. Відзначень — „з записників“ або „на аркушиках поштового паперу“ тощо зовсім не досить для того, щоб цікавий міг зорієнтуватись у поданому матеріалі.

У такому вигляді матеріал анічогісінько не дає для освітлення перших моментів творчого задуму й цілого процесу творчої роботи, ба навіть для характеристики зовнішніх способів роботи. Що, напр., в цих напрямках можна собі з'ясувати з матеріалу, наведеного для оповідання „Сон“? (т. IV стор. 293—304). Що ввесь він використаний так чи інакше в оповіданні — і більш нічого. Все зроблено, щоб більш нічого не можна було зрозуміти. Матеріал об'єднано з двох записників (копіїст не дає їх опису, не знайомить з ними), при чому хронологічну послідовність перекинуто догори ногами (для незнайомих з оригіналами це з а л и ш а є т ь с я н е в і д о м и м): матеріал пізніший подано спочатку, а раніші записи — типові записи „на колись“ — подано так, ніби їх спеціально писано для орнаментальних завдань розгортання сюжету (студійний характер цих 82 морських етюдів чез безслідно). Методологічна нісенітниця такого подання матеріалу аж вражає. Вона призводить до того, що першосортний для досліду шляхів та прийомів творчості матеріал стає абсолютно нікому не цікавим „смітником“. Замість матеріалу, що висвітлив би процес творчості Коцюбинського, дістаємо механічне розташування чернеткового матеріалу за готовим твором, пророблене від копіїста. Кому це й для чого потрібне?

До того ж як раз тут маємо зразок неухважливого копіювання, що зовсім зміняє характер матеріалу. Перший з наведених записів як раз дуже важливий, бо він стоїть на порозі того, як у свідомості письменника народилась сюжетна зав'язь. В записникові Коцюбинського (1911 року) це щось подібне до щоденникового запису, чому його навіть датовано (22/III).¹⁾ У Коцюбинського записано: „Тротуари блищать і ловлять

¹⁾ У оригіналі записника перед цим записом знаходимо кілька рядків запису такого ж характеру, датованого 20/III. У копіях С. Козуба безслідно чез цікавий факт, що два, так би мовити, сусідні щоденникового характеру записи 20/III і 22/III використано — перший для написаного вже взимку того ж 1911 р. оповідання „Лист“, а другий — для оповідання „Сон“, початого вже 21/IV. Одночасові записи Козуб розташував за оповіданнями, поданими в IV томі, не позначивши навіть, звідки взято рядки, використані для оповідання „Лист“.

вечірні тіні дерев. Я чую музику крапель. Скрізь вони грають“... Козуб скопіював: „тротуари блищать і ловлять вечірні тіні дерев, музику крапель (тротуари ловлять музику крапель?) скрізь вони грають...“ Дальший запис вже має не такий виразний щоденниковий характер („Я“ зникло, замість того, „лягаючи спати, наче пускаєшся плисти“). Під час цього запису свідомість дала сюжетну зав'язь („В одній калюжі весь город... казначей... якісь під студента плювали через калюжу...“ etc.). Але з тієї модифікації запису, що дав копіїст, взагалі зник найцікавіший момент зародження сюжету з особистих настроїв, а переплутана хронологія записів знищила картину того, як для розгортання сюжету використано зроблені мало не за рік до того етюди „на колись“.

В записках зшиточків дещо важко читати, їх зроблено наспіх, олівцем, сливець подекуди стерся, тому різночитання часом можливі, часом те чи інше читання спірне¹⁾. Але в наведеному прикладі щось подібне не може мати місця: тут просто або неприпустима неувважливість, або — що багато гірше — ще більш неприпустиме свідоме змінення запису з невідомих міркувань... Але все це було б можливе, коли б матеріал був поданий за всіма методологічними вимогами, що треба ставити в таких випадках. В тому ж вигляді, в якому його подано, він однаково - нічого не вартий. А так його „в копіях С. Козуба“ подано *passim*.

Мало того, — незрідка знаходимо і подання матеріалу з записника або з окремих „аркушків паперу“, як матеріалу, що стосується якогось твору, а матеріал той того твору зовсім не стосується. Так „напр., із записника 1901 року подано матеріал до „Дебюту“ (написаного р. 1909, але з вражень і матеріялів далеко ранішого ніж 1901 р. часу), але цей матеріал до „Дебюту“ аж ніяк не стосується. Зовсім незрозуміло, чому до цього матеріалу занесено рядки з листа до дружини від 26/VI — 1908 р., див. стор. 292: „Почувваю себе сьогодні добре, цілий ранок сидів на човні у болоті серед комишів, робив студію. Взагалі мені тепер жалко кожної хвилини, проведеної в хаті“. Коли С. Козуб має якісь міркування, що довести можуть, як ці рядки стосуються „Дебюту“, треба було подати ці міркування. А так — одно непорозуміння. Тільки непорозуміння викликає й примітка до „непонумерованих нотаток“, поданих серед матеріялу, використаного для оповідання „Сон“: „непонумеровані нотатки“, почасти, треба гадати, використані в „Дебюті“ (чому ж їх, за методом Козуба, подано не в матеріялах, що стосуються „Дебюту“?). Знов таки, може коли б С. Козуб подав свої міркування, чом у так треба гадати і ми б з ним згодились, а то... на наш погляд, так зовсім не можна гадати, а першу з непонумерованих нотаток („В небесному акваріумі грали золоті рибки“) — напевно використано наприкінці „Fata Morgana“, а не в „Дебюті“. Стриваємо подібні недолугості й в інших випадках, напр., в матеріялі до „На острові“ — знівечений у копії С. Козуба запис: „Він був вульгарний (пропущено — „як крісло“), незнайоме з другими частинами людського тіла“. Цей запис знаходимо останнім на стор. 19 - й записника 1911 р., а записи, використані для „На острові“, починаються на стор. 23. Поміж ними на 20 стор. незначущі записи, на 21 стор. від руки записаний табель - календар, стор. 22 чиста. Чому наведену фразу (до речі в записникові не перекреслену, що письменник, звичайно, робив, використовуючи матеріял) Козуб відносить до матеріялу, що стосується „На острові“, а також звідки виписано матеріял, що попереджає в копіях С. Козуба матеріял з записника, використаний для „На острові“, — залишається секретом С. Козуба. З тих самих „секретів“ і те, чом матеріял, що свідчить тільки про загальний інтерес до єврейства, подано, як матеріял до „Він іде“? (В своєрідній програмі читань, що цікавили Коцюбинського, як видно з наведеного запису, низка таких, що їх зовсім не зазначено в оповіданні).

Але, здається, годі прикладів, щоб ствердити нашу думку, що „копії“ С. Козуба „подано“ зразок того, як подібного матеріялу подавати не слід і не можна“.

У том не має таких хиб, бо там „копії С. Козуба“ (а почасти й А. Лебеда) просто подають матеріяли „з ненадрукованої спадщини письменника“, нотатки, нариси, що фіксують ті чи інші враження, настрої, задуми, часом щось близьке до віршу в прозі, початку художнього оформлення певного матеріялу і т. п. (21 — 105 стор.). Мало цікаві для сучасного широкого читача статті Коцюбинського з газети „Волинь“ (97 — 98 р.р.): не був письменник видатним газетним робітником та й взявся за газетну роботу тільки випадково, з певного примусу (не було іншої роботи, що давала б заробіток). Але вміщення цих статтів у V - му томі (стор. 203 — 278) треба вітати. Знайти числа „Волині“

¹⁾ До невірних, мабуть, перекручувань тексту належить: „ліхтарики розносять світло“ замість „ли х т а р н и к и розносять світло“... При більшій уважливості цієї помилки можна уникнути: не кажучи вже, що в тексті оригіналу ясно стоїть „ліхтарнички“ слово легко було перевірити за текстом оповідання. Подібних помилок, почасти неминучих у копіях, у Козуба так багато, що взагалі можна говорити про неувважливе копіювання. Ще один приклад. У матеріялі до „Листа“ читаємо в копіях С. Козуба: обличчя жінок перелякані весняним сонцем і світ — як холодний подув весняного дня“... а в оригіналі читаємо: „обличчя жіночі про н и з а н і весняним сонцем і с в і т і, як холодний подув весняного дня“...

за 97 — 98 р. не так легко, а статті ці для біографії письменника, для характеристики його тодішньої ідеології дуже важливі. Оpubлікування цих статтів обертає на літературний курйоз учені досліди над Коцюбинським, як „учнем Драгоманова на полі публіцистики“, а також відбирає ґрунт спробі довести, що десь на середині 90 - х років належав Коцюбинській до „марксистського гуртка“ Стешенка — Лесі Українки. А вже р. р. 1897 — 98 вже і в періодичній пресі існував так званий „легальний марксизм“ („Новое Слово“, „Самарский Вестник“). Важко, ба навіть неможливо припустити, щоб неопіт марксизму, коли б ним Коцюбинський тоді був, не спромігся в своїй газетній роботі подати жодного грану марксизму, як це бачимо в статтях Коцюбинського у „Волині“...

Мих. Могилянський

Іване Ле. Роман Міжгір'я. Роман ДВУ. 1929 р. стор. 293, тираж 5000. Ціна 2 карб. 20 коп.

„Роман Міжгір'я“ становить собою два позитивні моменти в нашій сьгоднішній літературі — перше, свідчить про чим - раз більше зростання свого автора, як майстра слова, що за порівнюючи недолгий час своєї літературної діяльності, почавши з новель, через повість вже перейшов до роману, цього, висловлюючись улюбленим зараз у нас терміном, „широкого полотна“, яке безперечно вимагає, крім художнього хисту, ще й значно більшої майстерности, ніж новеля чи навіть повість; друге — він збагачує собою тематику нашої сьгоднішньої літератури свіжим струменем екзотики й до того екзотики радянської, бо висвітлює життя складової частини нашого Союзу, Узбецької СРР, досить великої й територіяльно й числом людности, але нашому українському читачеві, та мабуть так само й російському, мало відомої, або вірніше, зовсім невідомої. Екзотична тема, вдячна для автора новиною, разом із тим буває часто й небезпечна. Пишучи на тему з чужого життя, авторові завжди загрожує небезпека допуститися помилки, неточности, неправильно передати дійсність; це буває іноді досить курйозно. Вона, екзотична тема, особливо вимагає від автора достатньої, досить глибокої обізнаности з тим життям, яке він береться описувати: він має знати досконало побут люду, звичаї і мову. Книжка Івана Ле все це має: є знання побуту Узбеччини, окремих соціальних шарів її населення і, мабуть, мови. Це робить твір інтересним, запашним, кольористим і до того ж без примітивної екзотичної романтики, за винятком одного, двох хибних місць (про них згадаємо нижче.) Але в загальному пляні твору ці негативні місця стираються.

Сюжет роману побудовано на двох рівнобіжних лініях: на соціальній боротьбі та на особистій інтризі, що подорожують, переплітаючись, протягом усього твору. Боротьба сюжетних компонентів соціальної лінії така: А) індустріалізація відсталого, десятиріччями гнобленого країни, що разом із тим має бути початком культурного розвитку її й В) шкідництво з боку білогвардійських недобитків, прихованих під машкарою факхівців. На пункті першому стоїть Саїд - Алі Мухтаров, перший узбек - інженер, на другому — інженер Преображенський разом із ішанами (куркуллями), монахами з обителі Мозир - Дихан і представником від англійського капіталу, кореспондентом „Дейлі-Гералд“. Усі ці ворожі сили єднаються на одному ґрунті — ненависти до соціалістичного будівництва, голодностепської проблеми, поставленої від першого узбецького інженера Мухтарова. Темне затуркане від „ішанів“ та монахів, залякане „адатом“ (релігійно - побутові звичаї) та кораном, дехканство (селянство) в кращім випадку стоїть осторонь цієї боротьби, у гіршому ж, через свою несвідомість, стає на стороні ворожій будівництву. Аж в кінці всього усвідомлюють селяни всю грандіозність голодностепської іригації й допомагають Саїдові перемогти. Величезні простори Голодного степу обводнено й заселено замість злих духів, шайтанів, — незможними дехканами, дано можливість кільканадцятьом десяткам тисяч людности до чого докласти рук і цим розбито гніздо монахів святого Мозир - Дихана, що правило за джерело темряви серед населення. Голодностепське будівництво перемогло, не зважаючи на підкупи, тяганину, перевитрати втрое проти кошторису, на тисячі людських жертв, заподіяних шкідницькою рукою. Ось що каже інженер Синявський, який раніш не вірив як у саму споруду, що ідея її належить „сартові“ (глузливий прізвище узбеків з боку європейців — колонізаторів) так і в потужність узбецької народної маси: „Оце роблять, знаєте, ці переселяни одчайдушно. Ну, просто я вам скажу, каторжно... Я оце вчора з'єднував штольно, так не обідавши до пізнього вечора, вранішня зміна не знялася... Кінчимо, кажуть. Доки не вигнали їх нічною зміною, не кинули. Собі робимо й плати не вимагаємо, то самі й час устанавляємо... „Прекрасно працюють. Ні, знаєте, я переконуюся, що із узбеків можна зробити... не племя, а націю“ (ст. 202). Боротьба на соціальній лінії сюжету закінчується перемогою будівництва над шкідництвом. Перемагаючи уперті трудящі й радісно святкують свято пуску першої води радісним: „Су Уулябде!“ „Ясашун!“ (Вода йде! Нехай живе!). Тоді, як в управлінні не почували заграшнього свята. Навіть Преображенському збігла з якоїсь невідомої волі думка: „кастрати... отак гние на пні колишня людина“ (ст. 230).

Переходимо до лінії сюжету особистої. Вона складається з головної схеми, трикутника—А) Саїд Мухтаров, В) Любка Храпкова й С) Любчин чоловік Євген Храпков. Мухтаров й Любка закохуються одне в однім. Але натішившись коханням із молодим узбеком, Любка, як типова обивателька - європейка, сповнена погорди до „сартів“— узбеків, зраджує Саїда й повертається до свого чоловіка, щоб продовжувати бути „вірною“ дружиною, даруючи йому доньку від узбека. Кохання до останнього у неї — то був лише поклик пристрасти, якої не міг задовольнити важкий, неповерткий її чоловік, Саїда таким чином зневажено, його з його палкою любов'ю лише використано як самця, а коли минула потреба, відкинуто, давши зрозуміти, що він азіяц — узбек. Так починається зав'язка роману, на яку йде перший розділ. Поруч цієї головної сюжетної лінії намічається й перша бічна — А. В.—Саїд і дівчина під червоною паранджею — узбечка. Розчарувавшись білою жінкою, Саїд збирається одружитися з дівчиною своєї нації. Але одружитися він може лише за „адатом“—купити собі за „калим“, дружину, яко, він за тим же адатом не може бачити до шлюбу. Та Саїдові пощастило побачити свою „Червону Паранджу“ несподівано, коли та вранці купалася в річці. Сполохана таким злочином проти адату родина дівчини виїздить в інший кішлак (село) й Саїдова мати потрапляє до іншого батька, що має дочок на продаж, чи пак на віддання. Саїда женять і замість своєї дочки підставляють йому його ж рідну сестру Тозі - хон; її колись за провину проти звичаїв не з її вини було видано на служіння богів, чи вірніш ігуменові монастиря Алімбаєві, а відтіль вона, після довгого поневіряння, попадає як рабиня до багатого ішана й її підставляють Саїдові замість дружини. Цим йому мститься обитель та ішани за будівництво в Голоднім Степу. На цьому, в другій частині роману, обривається нитка ледь початого роману й аж у п'ятій — останній — ми довідуємося, хто була „Червона Паранджа“. Вона була дочка Юсуп - ба, свідомого й культурного узбека, Саїдового друга. Ще намічається друга бічна особиста лінія — сюжету — А. Червона Паранджа й В. Лодюженко, технік - комуніст. Свій початок і кінець вона мала в передостанній четвертій частині. В найвищий період боротьби за Голодний Степ, за те, хто переможе — шкідництво чи будівництво. З великими жертвами перемагає останнє, але в числі жертв опиняються обидва герої шойно зав'язаного роману — він від кулі шкідника інженера Преображенського, коли перешкоджав йому зіпсувати готову споруду, а вона від рук ішанів, утоплена в річці за те, що порушила прилюдно адат,— скинула паранджу на святі відкриття Голодно - Степської іригації. Коли брати цей момент відокремлено від усього твору, зокрема сюжетної лінії соціальної, то можна було б закинути авторові недоробленість його, але в цілому творі в н має свій сенс, даючи не лише щасливу перемогу позитивного компонента, але й ті втрати, що їх ціною здобуто що перемогу.

Головна лінія особистої інтриги тягнеться протягом усіх розділів поруч соціальної й бічних особистих і доходить свого schranng'u, моменту найвищого напруження, в п'ятій, останній частині. Терплячи поразки, перемагаючи їх протягом перших років Саїд - Алі Мухтаров не забуває про свій знезв'язаний порив кохання. Особливо він страждає від того, що йому доводиться бачити доньку Любки Храпкової, що народилася від їхнього зближення й якої він не має права пестити чи хоч назвати своєю. Це право належить недорікуватому хірургові Євгенові Храпкову. І ось, коли в зв'язку з невдачами на будівництві й недовірою до Саїда з боку уряду, його усувають від будівництва й віддають під суд і він, відірваний від улюбленої діяльності, вимушено сидить під домашнім арештом у Намангані, його ображене чуття, що раніш притамовувалося працею, розгоряється з новою ще більшою силою; спалахують ревності до своєї дитини й чужої зовсім їй людини, що з материного забобону мусить зватися її батьком. Знесилений і знеславлений з громадського боку, він, прагнучи щастя особистого, зважується на незвичайний вчинок — украсти свою дочку й тікати з нею в гори. Крадіжка не вдається, й спійманому Саїдові інкримінується намір викрасти європейську дівчинку, з метою виховати собі дружину. Його становище ускладняється ще й тим, що цей його вчинок підтримує наклеп на цілу націю, а він — найкультурніший представник цієї нації й комуніст, своїм вчинком підтримує його. Звичайно, йому було легко спростувати це, признавшись судові про справжній стан речей. Але він не зважується зробити це тому, що доведеться видати таємницю жінки, яку мав нещастя покохати й кохати досі, і цим знаважити себе в її очах, довівши, що йому, узбекові, не властиве уміння „цінувати й оберігати страждання, жінки хоч би для цього довелось життям своїм ризикувати“ (ст 292). І він важить не лише своїм життям, але й честю нації й признається, що „вкрав цю дівчину, щоб“... Щоб — перепитую голова суду нетерпляче,“... „Що виховати собі дружину! — Одрубав і упав на лаву“. І разом з цим—Аах! Ах - хахаха — пролунало різко по залі. В божевільному реготі билася об підлогу Любка Прохорівна“. Найвищого напруження дотримано досконало. Розв'язка настає зараз же. Робить її Мар'я, Любчина наймичка, єдина третя особа, що знає про цей роман. „Вона підхопила здивоване дитинча й кричала, перемагаючи клевет залі: — Я! Я, все скажу! Не правда це! Ця дівчина... Неправда... Вона його дочка. Він дочку свою вкрав, щоб помститися“ (ст 229). Так уртовується Саїдову честь зокрема, й загалом честь усієї узбецької нації.

Правда, досягнуто цього не з вини Саїдової і я вважаю цей момент у романі за дефект. Надто вже драматичний він, чи вірніш, мелодраматичний у Саїдовому ваганні між особистим і громадським. Проти цієї думки можуть бути заперечення такого характеру, що, мовляв, нам непотрібні ідеологічно витримані люди - схеми. Нам треба живих людей із їхніми як позитивними так і негативними сторонами. Нічого не заперечую проти такої думки. Живі люди безперечно цінніші від схематично — програмових ляльок. Але втворювати персонажа на зразок шляхетного лицаря доби романтичного роману в наш час річ теж далеко не потрібна. Мені здається, що в нашу добу отакі вишукано „шляхетний“ герой буде менш живий і реальний. Ідучи шляхом занадто великої уваги особистому чуттю, автор допустився ще одної помилки. Його Саїд подекуди занадто „екзотичний“ герой. Ось що каже він Любці, коли та, гнана своєю пристрастю, знаходить його в рідному Чадаці: „Любочко! Серце! Невже! Яка невимовна радість для узбека!“ . Як кому подобається це, але я такого самоприниження від Саїда — високо - культурного людини, від Саїда - комуніста не сподівався. Воно було зрозуміло хіба в устах кримського провідника в горах так років 15 тому. Це — єдиний значний ідеологічно - художній дефект книжки. Перейдемо до суто художніх, яких у творі, правда, не багато. Не ясна цілком фігура лікаря Храпкова. З одного боку перед нами недорікуватий інтелігент — обиватель, хоча як лікар здібний й точний служак, що після арешту Саїдового доводить до кінця справу Голодностепського будівництва, а з другого є підстава гадати, що він був близький до шкідництва. За це промовляють такі факти. Мухтаров, оглядаючи поліклініку, зауважив, що коло вбиральні не чисто. Після його візиту Храпков каже санлікареві: „Сартові потрібно, щоб нужки комфортабельніше виглядали. Подайте свої міркування й запросимо грошей. Не стискуйте й не обмежуйте своєї фантазії...“ . На ці вбиральні було витрачено 17 тисяч крб. й обкладено їх мармуром. Через це вони згодом були інкриміновані Саїдові, як одна з статей обвинувачення в розтратах. Другий факт: Храпков заступас голову будівництва, яке доводить до кінця, за що й добивається нагороди орденом Трудового Прапора. І ось, розмовляючи напередодні пуску споруди з головним шкідником на будівництві, інженером Преображенським, зауважує таке: „Три роки вже солимо їм. Насолили, що й самі ледве дихаємо.... Тисячі люду загинуло... Годі... з якої речі не працювати й одержувати гроші?“ Це слова шкідника, що покався і хоче перед кінцем стати на поправну путь, чи просто щирого служак, що не хоче „не працювати й брати гроші“ . Окрім цих двох невиразних моментів у характерах Мухтарова й Храпкова, всі інші персонажі вдалися авторові й навіть чудовно вдалися. Суцільний тип затятого ворога Преображенського. Правдивий тип і іншого інженера Синявського з цілком логічним його переходом від байдужості й легкого приризма до „Сартів“ і їхнього будівництва до повного, щирого захоплення цим будівництвом і відданості йому. Яскравий тип Любки Храпкової, типової буржуазної „дамі“ нашого часу. Правдиві окремі персонажі узбеків.

З боку художньо - стилістичного відчувається в автора значний потужний поступ. Є чимало вдалих і свіжих образів, з яких декілька наведемо: „То навіщо ж йому дружина? Навіщо ж він одвів стрілку її весни на запасні поржавлені шляхи?“ — думає Любка Храпкова про свого чоловіка (ст. 25). Або ось прекрасніше місце, що показує перший пуск води на гідроелектростанції: „Перша вода шугнула в тунель, вдарила в відкриті ворота гідроелектростанції й покотила валом каміння, тріски, застиглий людський піт...“ . „Тремтіли схвильовані люди над гірлом. Чи то гуготіння звільненої води в тунелі трясло їх разом із ржавим бескететям, чи завмерла віра випросталася й затанцювала під музику оплаченої праці“ (ст. 237). Взагалі, варто відзначити, що Ле вміє описувати могутню „музику праці“ й засоби його письма вражають тут своєю рельєфністю, відповідністю до описуваної дії. Правда, трапляється в романі поруч із наведеними додатними місцями й не зовсім вдалі. У більшості це синтаксичні та лексичні огріхи. Наведемо один з них: „Він оженився на рідній сестрі“ (ст. 118). По - українському поправно буде сказати „з рідною сестрою“ . Кінчаючи огляд книжки, зважуючи її негативні й позитивні сторони, конче дійдемо висновку, що останніх у ній незрівняно більше. Не перебільшуючи її якостей, можна з певністю сказати, що вона стоїть у першій ряді художніх творів, що вийшли за останній час, а своєю тематикою — соціалістичне будівництво — й умілим, не шаблонно - поверховим його трактуванням, посідає перше місце й обіцяє, що автор її виросте на неабиякого майстра слова в українській пролетарській літературі.

Ю. Зет

Гордієнко Дм. Поламані люди. Оповідання ДВУ .1929 263. стор. Ц. 1 карб. 20 коп.

П'ять оповідань, що вміщені в збірці, об'єднані тематично: в них автор змальовує „поламаніх людей“, ц. то людей, що збилися з дороги. Позитивні типи не цікавлять автора: він залюбки аналізує психологію „занепадицьку“ . Цей інтерес до негативних явищ людської поведінки цілком зрозумілий і правомірний за наших передових часів;

але правомірне з другого боку, і читачівське запитання: що ж саме спричинилося до отакого сумного становища? Що саме поламало цих людей? — Та на таке запитання, на жаль, читач навряд чи знайде відповідь у Д. Гордієнкових оповіданнях.

Оповідання, що має назву „Поламани люди“, як і ціла збірка, як найвиразніш що психологію занепадництва змальовує. Ващук і Тетяна, хоч і репрезентують один — старе дореволюційне відчуження, друга — „якнайсучасніше“, проте варті один одного. Тетянина розпуста й жадання елементарної любовної розваги хоч би в товаристві з незнайомим чоловіком (епізод в готелі) викликають з боку Ващука (одного з її любовників) водночас і кохання й огиду. Але читач не має змоги співчувати всім цим, докладно змальованим почуттям через те, що особа Ващука сама нічого крім огиди викликати не може: колишній купецький синок, що гімназистом бувши допомагав білим, він в сучасному житті не має чого робити, крім піячити та „переживати“ оті свої ревнощі. — На кшталт оцих типів змальовані й герої „Зеленого флігеля“, — така ж по суті розпуста Адель, що чіпляється на шию мужчинам і нарешті тікає разом з підозрілим директором заводу. Герой - оповідач тут хоч і не скидається на згаданого Ващука, але вдачею такий м'який і пасивний, що страждання його підчас роману з Аделею теж лишають читача цілком холодним.

Пасивну вдачу має й героїня оповідання „Отруєна“ — комсомолец Чхун, який заради своєї Марії кидає комсомол, а далі з ревнощів хоче її отруїти. Сама Марія, ця „інтелігентна жінчина“, що не хоче дружитися з Васічкою Чхуном, доки він не вийде з комсомолу, в другій частині оповідання несподівано змальована від автора так, нібито вона повинна викликати симпатії читачеві: ревнощі Васічкіні, як з'ясується, безпідставні, Марія — чесна жінка і ходила не на любовні побачення, а на репетиції вистави. Щасливий кінець вінчає цю сумну історію, але психологічно й ідеологічно кінця вона всеж не має.

За „поламану людину“ в оповіданні „Злочин механіка“ можна вважати отого старого механіка Загайгору, що хотів знищити свого ворога — учня, не бажаючи поступитись перед ним своєю посадою. Втім, психологія цього „злочинця за непорозумінням“ не має в собі ознак такого глибокого соціального розкладу, як у перших оповіданнях. В оповіданні „Смерть майстра“ маємо вже спробу змалювати позитивний тип чесного залізничного робітника, який гине на посту від руки злочинців - ворогів — тема зворушлива й повчальна, але не така вже оригінальна.

Не поглиблюючись у соціально-економічну аналізу накреслених ним негативних типів людської поведінки, автор концентрує свої зусилля на сюжетній побудові оповідань, надаючи їм характеру авантурних новель, з несподіваною розв'язкою й певним об'ємним обсягом. За винятком „Смерти механіка“, що має трагічне закінчення, а також почасти „Зеленого Флігеля“, в якому не подибуємо яскравої настанови на сюжетну загостреність, інші оповідання розгорнуті в пляні несподівано щасливого розв'язання інтриги. Протягом всього оповідання „Злочин механіка“ автор намагається налякати читача перспективою катастрофи, що станеться через злочин Загайгори; але наприкінці з'ясується, що механіків учень не має заступати його місця, а через це й механік своєчасно ліквідує загрозу катастрофи. В оповіданні „Отруєна“ знов накопичуються жахливі ознаки злочину героя й загибелі Марії: читач вже певний, що вона отруєна, але, як в доброму старому водевілі, на останній сторінці з'ясується, що вона удавала смерть і з'являється перед очима всіх дієвих осіб ціла й живісінька. Навіть в такій похмурій новелі, як „Поламани люди“ автор подбав про цікаву несподіванку в закінченні: Ващук вбив з ревнощів Тетяну, але... з'ясується, що це зовсім не Тетяна, а баба Лободиха (він обізнався). Щоправда, читач не певний, чи слід йому з цього радіти, чи сумувати; але очевидно, річ не в тім: автор вразив читача несподіванкою — це й була його мета.

Авторове тяжіння до таємниць та анекдотичних випадків (а чи не є анекдотичні ці кінцівки?) виявляється і в „Зеленому Флігелі“, де крім традиційної „таємниці“ щодо минулого нового директора подибуємо вставний епізод з помилкою в справі купця Носопара, якого зустріли на заводі, вважаючи за директора.

Емоційна реакція читачева на всі ці несподівані розв'язки така сама непевна, як і авторове ставлення до них. Дійсно, характерні останні рядки в оповіданні „Отруєна“: після з'ясування всіх обставин Маріної фальшивої смерті й Чхунового фальшивого злочину автор зауважує:

„І всі мовчали, почували себе ніяково, соромливо...“ Злочин механіка закінчується словами:

„Всі навколо мовчали“.

З ніяковости й соромливости за свої „несподіванки“ сам автор іноді додає ще будь-які відомості про героїв, щоб „зав'язати кінчики бантиком“ (за висловом В. Шкловського). Так от після приємної новини про те, що вбито бабу Лободиху, ми дізнаємося, що Тетяна поїхала „в глухе провінційальне місце“. Втім, закінчувати найзручніш, як це довели численні добрі старі письменники, описом природи.

„Селищем розгулював плаксивий осінній вечір“ — закінчує автор свою „Отруєну“.

Починати теж дуже зручно з отих вечорів, ранків, зими, осени, і т. інш. Так і робить автор майже в усіх розділах перших трьох оповідань (в „Паламаних людях“ чомусь мало „природи“).

Описи природи, хоч і недовгі і не дуже складні, стають авторові в пригоді кожного разу, коли треба зробити павзу в оповіданні.

„Аза вікном у куцах бузку шарудить вітер... Пізня ніч“ ... (ст. 84, закінчення розділу).

„З шелоги все осипається червонистий лист і липне до вогкої землі“ ... (ст. 85, початок розділу).

„З лиману вже віють теплі вітри“ і т. д. (початок оповідання ст. 67).

„А крізь щілини стін до цеху вдирається надвечірній вітер ранньої осени й шарудить стружками (ст. 78, закінчення розділу).

„Був пізній вечір. Над селищем висіло парке небо“ ... і т. д. (ст. 78, початок розділу) і т. д., і т. д.

Цей стандартизований захід ні в якій мірі з ходом дії та загальним стилем викладу не зв'язаний і розглядаючи його, очевидно, треба, як данину традиції „художньої форми“... Щоправда, автор подеколи намагається відновити свої описи природи уводячи такі імпресіоністичні моменти, як „пахощі“.

„Ковтав вогкувате повітря ранку і пахощі далеких смітників“ (ст. 7). „З пахло гарячим мазутом і васильками (ст. 8). „З Дніпра потяг свіжий пахучий вітер. На старій яблуні затремтіло листя, запахло сажею і далекими смітниками“ (ст. 23).

„З парку од зеленого Флігеля слася підв'рям дим і пахло смалятиною“ (ст. 191, підкреслення наші. Л. С.).

Втім до загального задуму твору ці деталі теж жодного відношення не мають. Центр ваги у відображенні психічного стану героя. Треба вітати, що автор намагається схарактеризувати психологічну ситуацію шляхом суюжетної загостреності теми: його оповідання мають до певної міри міцний фабульний стрижень і через це не позбавлені динамічності. Але, на жаль, цей шлях розгортання теми в плані сюжетної композиції не задовольняє автора і він намагається підкреслити психологічний драматизм такими елементарними засобами, як численні монологи дієвих осіб наодинці.

„Ні, ні... не завтра, — зашепотів він. — Коли пускатимуть конвейера... Все поламається... Полетить у повітря... Це я сказав у повітря? хіба це я...? (ст. 18 — механік обдумує свій злочин).

„Я... я злочинець, — прошепотіли губи“ (ст. 21).

„І це все за мою доброту?... Отак дякують?“ і т. д. (ст. 60).

„Е-ех-х, Маня, Маня... Не послухала... поїхала. Е-ех-х, Маня...“

... „Будеш мою... будеш. — вимовляє він хрипко...“ (ст. 69 — Комсомолец Чхун з оповідання „Отруена“.)

Мельодраматична штучність таких — от монологів впадає в очі.

Інші заходи художнього оформлення в Д. Гордієнка теж доволі елементарні. Спроби запровадження сказових форм безпорадні і позбавлені будь-якої творчої оригінальності (див. напр. розмови злочинців — ворогів залізничного майстра на лист комсомольця Чхуна до своєї коханої). Численні пісні, уведені в текст оповідання, вибрані так, що одгоняють літературним шаблоном („Бублічки“, „В притоні трьох бродя“, „Ципльонок жарений“ і декілька таких самих „популярних“ романсів).

Щоб дати уявлення про загальний стиль викладу, ось короткий зразок опису „любовної сцени“ з „Зеленого Флігеля“.

„Гістеричка ви. Мішанка! — вирвалось мені з грудей. Одірвавшись од вікна Адель швидкими кроками підійшла до мене.

— Хам!

— Ха-ха-ха! Здорово ви“.

І через декілька рядків: „Адель м'яко дивилась на мене; обличчя пахло вогнем; в очах грала пристрасть самиці.

— Кинь... ходім... прошепотіла вона“ (ст. 176).

Далі взнаємо цікаві деталі про цю чарівницю Адель: вона „схидно підморгує лівою бровою“ і „одриває пристрасний зір од обличчя мого й жбурляє (!! Л. С.) його між берез на алею“ (ст. 177) — Коментарі, гадаємо, зайві.

Отже, підводячи підсумки сказаному, доводиться визнати, що непевність ідеологічного наставлення в трактуванні теми „поламаних людей“ відбивається так в штучній композиції з притягнутими за волосся кінцівками, як і в загальному тоні викладу. Авторові, очевидно, ще доведеться зазнати доброї школи здорового реалізму, щоб позбутися зазначених хиб і помилок. І перш за все — звернути увагу на стиль.

Л. Старинкевич

Григорій Епик. О б л о г а. Видання друге. ДВУ, 1929, ст. 406, ціна 2 карб. 10 к.

Збірка, що є об'єкт нижчеподаної рецензії, містить у собі такі п'ять творів: 1) „Радіоматор“, 2) „Непія“, 3) „Зусстріч“, 4) „Восени“, 5) „Чорний Бурх“.

За motto правлять такі слова Леніна: „Сила революції, сила натиску енергії, рішучості й торжество її перемоги збільшують разом із тим силу опору з боку буржуазії“. Це ж motto визначає й тематичний плян збірки, тих діячів внутрішньої та зовнішньої облоги, що фігурують, яко негативні герої позначених вище творів. Ось Степан Іванович Курочка, радянський службовець, стовідсотковий міщанин, формально - ретельний співучасник усіх кампаній та засідань; брак 1½ тисячі книжок у книгозбірні, де він працює за завідувача, призводить його чи не до манії переслідування; він майже доходить божевілья, і тоді, за контрастом, настає несподівано - щаслива розв'язка, що підкреслює все безглуздя героя, представника внутрішньої облоги („Радіоматор“). Ось — Рита й її батьки, колишні капіталісти; перша уперто намагається асимілюватися з ворожим їй радянським оточенням; батько не дбає про це. На перших кроках їй щастить: слабодухість Марка, секретаря ОКА, сприяє тому, що Риту приймають до комсомольської організації, не зважаючи на протест інших; справа сягає глибше: Марко йде на розлуку з своєю дружиною, яка, довідавшись про це після пологів, помирає в лікарні; водночас Рита з батьком виїждить до Польщі заходами такого ж робітника „облоги“ — Стася („Непія“). Ось Микола Іщенко — активний діяч зовнішньої облоги: він переходить польський кордон і з'єднується з петлюрівськими бандами, які шкодять молодому радянському будівництву; підчас сутички з червоними Микола стрічає свого брата, недавнього червоноармійця, активного робітника робітничо - селянської влади; Микола робить собі смерть, брата тяжко ранять петлюрівці („Зустріч“). Ось товариш Бризгунов, відповідальний робітник, такий самий міщанин, як і щойно згаданий Курочка, провідник протекціонізму в житлокоопі, в наслідок чого страждає робітник Ернст („Восени“). Немов протиставлення до всіх цих „героїв“ (героїв, повторюю, в негативному сенсі слова) фігурує Чорний Борух, головний персонаж останнього твору збірки, що його ім'ям названо твір; не зважаючи на представників тої ж внутрішньої облоги — родичів, що, послаючись на релігію й погрожуючи прокльонами, закликають його до хатньої сімейности, він бере активну участь у боротьбі з білими, дістає під загрозою смерти важливий документ — список робітників підпілля і тікає; поранений дорогою, прибуває до сім'ї мертвий.

Така в коротких рисах портретна галерея збірки Г. Еліка, що справді стверджує зазначену її назву, подаючи суцільний, відповідний назві, матеріал. У трактуванні останнього зауважимо насамперед широке використання сатирично - глузливого наставлення, що просякає головні сюжетні постаті „Радіоматора“, „Восени“, сцени в бандитському таборі петлюрівців („Зустріч“). Подекуди сатира переходить у гротесковість (віра в сні Курочки і т. п.). Матеріал „Непія“, „Чорного Боруха“ та решти „Зустрічі“ подано в реалістичному пляні.

Формальне втілення збірки неодностайне: „Радіоматор“ „Непія“, „Чорний Борух“ — оповідання; останнє з них — найпростіше будовою, перше — з більшою кількістю персонажів, „Непія“ — найскладніше. „Восени“ має виразну хронікальну будову, підкреслену й піднаголунком; хронікальність формально стверджено тим, що матеріал подано у формі записок з належним уступом, де підкреслено винятковість описаних явищ; назва „Восени“ немов відтворює в уяві читача те тло, що внутрішньо притаманне поданому матеріялові і що викликає в пам'яті поезу Хвильового „Ходить осінь“.

Нарешті „Зустріч“ можна було б, зважаючи на значний розмір, кваліфікувати, як повість; але чітка контрастність ліній, втілених відповідно в персонажах, ясне сюжетне наставлення, наростання фабули, нарешті клімакс — все дозволяє говорити про новелю; трохи невідповідно вражає традиційна колізія зустрічі двох кривих, ворожих ідеологічно. Стилістичний плян виразно не домінує: книгу написано розповідною мовою, що відповідає реалістичній домінанті трактування. Сатиризм останнього відтворює не так мова, як ситуація, дієвий матеріял. Образи, в разі запровадження, не справляють вельми оригінального враження, що наочно у прикладі: „День стріпнув сизими крилами і впавав за містом.“

Вечір надійшов непомітно і раптом, як злодій. Вузкою колією, що потяглася на гору — поволі сунули трами, і з важким стогоном тікали за місто; вони злякано пучили великі світлі очі і подивно кидали блідаво - синіми бризками: мабуть не хотіли повертатися назад“ (321).

У цьому ж стилістичному пляні слід зауважити й кілька мовних неадапцій. Так на ст. 164 читаємо: „Меги їхньої швидко було досягнуто“; поперше, проєкція безособового звороту в давноминулість („було досягнуто“) нормативною стилістикою заборонена; подруге, вся конструкція незграбна.

На стор. 165 читаємо: „За ним підвелися на конях всі о с т а н н і“ (165); підкреслене слово вжито в розумінні рос. „остальные“, що неоправно; правда, це Уманець і Спілка перекладали й „последний“ й „остальной“ через „останній“, та академ. словник рішує це відкинув, запропонувавши для „остального“ — „решту“, що стверджено узусом і інших мов. Адже ж на ст. 171 автор пише: „Дятлович щось промовив до Миколи в останнє“ в поправному розумінні. Далі на ст. 188 читаємо: „Тепер ним опанувала єдина думка ...“; підкреслені слова дають

стилістично - неоправний зворот, бо дієслово „опанувати“ вимагає знахідного відм. замість ужитого орудного.

Нарешті за друкпомилки можна вважати: „поханцем“ (264), „рецидивістів“ (205).

Зовнішнє оформлення книги пристойне. Ціна, зважаючи на значний розмір книги, помірна.

Гр. Майфет

Гао Шкурупій. Для друзів поетів сучасників вічності ДВУ, 1929 р. 172 стор. 2 крб. 35 коп.

Стосунки між поетом і критиком, зокрема в тому разі, коли поет належить до лівих течій, завжди лишаються доволі складними: консервативне доктринерство сумлінної, але близькозорой критики викликає погордливе призиство „вільного генія“... Критик, що відчуває свою відповідальність за дальший розвиток пролетарської літератури, не знає подеколи, як і взятись, як підійти до тих образливих „enfant terribles“ нашої поезії, які вже наперед забезпечують себе від жала громадської критики, як це робить, наприклад, і автор збірки поезій „Для друзів“...

На обкладинці читаємо таку авто - цитату:

„І коли критики
Облізими мордами
Щирять на мене
Зуби лисих коняк,
Я люблю їх,
Як алігатор любить пташинку,
Що колупається
в його зубах“;

образ, нема чого казати, вартий найкращих представників імажинізму, але він змальовує авторове ставлення до критики досить невідно: очевидно, що маючи на оці якихось професіонально - паразитарних критиків журналістів, автор, не вважає на право громадської думки висловлювати свої враження від цих поезій, що їх призначає він для вічності, не чекаючи, щоб вічність визнала їх своїми. В цьому Г. Шкурупій зберігає традиції футуризму М. Семенка (та й не самого Семенка, а й Ігоря Северянина) з його „геніяльничанням“:

„Данте
Андерсен
Гофман,
По
Пекло й Рай
Казки і Легенди...
Ваші слова померли
а ідеї
здаються в оренду...“ (стор. 92).

Не знаємо, чи образяться на таке погордливе ставлення авторове до них зазначені поети (доречі — доволі різнокольорова компанія — Данте, Андерсен), але щодо критика, то він тепер не гордий, справу свою все ж не кине, почувавши себе за дальший розвиток отих самих „геніїв“ до певної міри відповідальним.

В збірці для „друзів“ маємо не тільки продукцію останньої доби, але й поезії 1920 — 21 р.; проте як матеріал розподілено в книзі не хронологічно; а за певними циклями („Романси баналі“, „Лірика футуриста“, „Чудесний патичок“, „Лікарєпопініяда“, „Семафори у майбутнє“ і „Шерк серця“), доцільніше буде розглядати його не під поглядом історії творчої путі авторової, а в розрізі сплетіння різноманітних тенденцій, з яких складається поетична продукція авторова в цей час.

Два основні мотиви звучать в збірці: еротика і соціально - політична емоція; лірика й реторика відповідають цим психологічним мотивам і переплітаються майже в усіх поезіях.

Еротичної лірики, як такої, автор очевидно, соромиться і прикриває її фіговим листочком іронії („Романси баналі“) — але цей фіговий листочок зберігається тільки в назві циклю, а не в самих поезіях, де маємо доволі безпосереднє змалювання таких біологічних моментів, як „поцілунок“, „гарячі дотики“, „обійми“ та інш. Цей незмінний і вічний репертуар еротичної лірики всіх віків та народів сам собою, звичайно, аж ніяк не міг би характеризувати творчість поета в її індивідуальних відмінах і соціальних ознаках: тільки той спосіб, яким поет відчуває й втілює цю вічну тему є характерний для нього.

Звичайно, що як футурист, Г. Шкурупій уникає в трактовці еротичної тематики всілякої романтики або будь - яких ознак класичного високого стилю; — еротична тема

виступає перед нами в її біологічній оголеності. Але як футурист з виразним нахилом до імажинізму, автор шукає нового й часто - густо досить вибагливого вбрання для своєї теми. В цьому процесі, сказати б, прилюдного роздягання й одягання еротичної теми — і полягає своєрідна пікантність її трактовки в Г. Шкурупія;

„Мої руки твої перса пестили,
і всі жінчини мене дратують стегнами тепер...
У мене в грудях од цього пес вис
і я те й те зжер би...“

І після такого одвертого признання маємо цілий водоспад образів, що так чи інше заховують в собі ту саму тему:

„І потім знову вітрешся воском
У паркет грудей моїх“.
„Я спіймаю метелика вуст твоїх
Своїм шукаючим ротом“.
„Роздушилась велика червона вишня“ і т. д.

Марно було б шукати в цьому циклі поезій будь - якої психологічної або соціальної характеристики описуваних еротичних ситуацій. Фізична спрага кохання становить єдину тему цих поезій. Щоправда, є в автора цікаві рядки, що в них бачимо нібито натяк на якесь позабіологічне значення фізичних проявів кохання:

„Аж тисячу разів оповідав тобі поцілунками
і про ці, і про те, за що, і як...“,

але дальшого розкриття ця думка в поезіях не має.

Звичайно, що оточення отих любовних сцен в Г. Шкурупія у р б а н і с т и ч н е:

„Бетонного міста тині
Камінь, залізо, брук...“

Героїня авторова носить „великі капелюхи,
„курить папіроси...“

але позбавлена будь - яких конкретно - індивідуальних ознак психічних чи соціальних і є просто носій любовної стихії.

Еротикою не вичерпується лірична Г. Шкурупієва тематика; характерні зразки позаеротичної лірики маємо в поезії „Кажан“:

„В мою кімнату залетів кажан,
він крилами навіяв присмерк,
і ніч, як перевернутий казан,
накрила місто.

Далі йде низка образів „жахливих див“, що не такі вже далекі від Едгара По та його романтично - похмурих послідовників:

„там присмерк шулився в кутках,
тушкуючися в одяг драний,
і чорні пальці гріючи в устах,
як в теплій ямі“.

Сюди належать і поезії „Одчай“, „Морок“, „Божевілля“.

Чорний ворон крилом
Чорна птиця крилом“... — традиційні
аксесуари „жаху“ й „божевілля“.

Названі вище поезії так само як деякі інші („Сум“, „Дада“) цікаві не тільки своєю тематикою й образністю, але й іншими сторонами фактури і перш за все звукописанням. Автор вводить у вірш звук, як такий, у формі „заумних“ слів — (мем ями мем), або просто як ізольований звук — ш ш ш ш ш ш ш, а а а а а, хррр, тсс і т. д.

Часто - густо футуристичне „вбрання“ центральної теми зовсім не сприяє більшій виразності поезії і навіть надає їй комічного характеру. Так, яскравий образ „одчаю“ —

„рогом незграбна корова нещастя
сadanула в груди...
..... уп'ялась аж у місяць
незграбна рогами...“

значно послаблений вигуком

„ой ой ой
кишки
з живота падають, не зупинить“,

а мьєлєдраматичне —

„ха ха ха“

робить з поезії „Божевїлля“ звичайну деклямативну фігуру. Органічно з конструкцією віршу звукова сторона в Г. Шкурупія не зв'язана. Щоправда, можна навести багато прикладів, які свідчать про уважне ставлення поетове до звука.

Приміром, ціла поема „Лікарепопінїяда“ побудована на „літері о“, поезія „Машина“ рясніє на звуковій повтори

„Дим домн
Гом дамб“ і т. і.

і в багатьох інших поезіях можна натрапити на такі місця як

„Гром глуму тумб,
у бік б'є бик
в ромб лобом глав - бум“...]

Але цей оголений та занадто послїдовно переведений захїд характеризує тїльки певну, чїтко відмежовану частину поетичної Г. Шкурупія продукції і справляє враження більш експериментальних вправ, аніж художньо-усвідомленого принципу конструкції вірша... Нахїл до експериментів помічаємо в поета і в галузі зорових — звукових образів:

„жовті, жовті жовті
великі світлі сонячники
на зеленому тлі
святкових душ о фа ре оль де мі...“ і т. д.

— цікавий експеримент, що залишився без впливу на творчість Г. Шкурупія взагалі. Структура образів і взаємний їхній зв'язок в поезії не підлягають будь-якій закономірності. Приміром:

„П'ятами очей
Розчавимо
Зраду химерних мрій“

— образ внутрішньо не переконливий і екстравагантний. І слїдом за ним такий шаблон:

бронзу грудей підставимо
під колесо подій“.

Ось характерний для імажинїстів образ:

„Нїч синьою спиною
заступила сонце
і на безмежний синїй луг
хтось вивїз
огняні труни“.

І далі, з очевидною нев'язкою:

„А місяць блїдою цитриною
накислив усе повітря
І душі людські
і вся природа
набухкалась жовтого чаю...“

Рясніє образами поезія „Капелюхи на тумбах“:

„на бруках квітнуть
кінського гною рози...“

„Вїтрин блискучі ікони“ — цей образ послїдовно розгортається:

„ладаном курить автомобіль
А в храмі
ікони вїтрин і будинків
органи трамваїв і шин...“

Нагадаймо, нарешті, наведений вже в перших рядках цієї рецензії уривок, в якому критики одночасно є „лісі коняки“ і „пташини“, що „колупаються в зубах алігатора“.

З наведених цитат видно, що образність для Г. Шкурупія дуже часто посідає першорядне місце і становить самозадовільний принцип, що йому підпорядковується загальна ідея поезії й її художнє оформлення. Це, звичайно, не стосується до поезій, побудованих за принципом звуковим, як ми бачили вище, — там, навпаки, увагу поета й читача зосереджено виключно на фонетичній стороні віршу — „У бік б'є бик“, звичайно, викликає далеко не такий сенсорний образ, як ота „незграбна корова одчаю“, а рядок „ромб лобом глав - бум“ взагалі навряд чи викликає певне уявлення щодо змісту слів.

Щодо політичних і соціальних емоцій, висловлених в низці риторично - агітаційних віршів, то тут доводиться ще раз повторити закид, що його часто робила критика лівій революційній поезії, а саме — треба поставити за догану Г. Шкурупієві брак справжнього політичного відчуження теми. Коливаючись між крайнім шаблоном і вибагливим риторизмом, автор ніяк не спроможеться знайти „своїх“ слів для адекватного втілення теми, і через це сама тема якось нечітко виявляється.

Звичайно, політичні поезії Г. Шкурупієві рясніють на гіперболізми:

... „ми плюєм
океаном
тобі в обличчя“ (ст. 99)

або

„щуциками біля ніг її
скиглитимуть казки
Шехерезади“ (ст. 94).

і барбаризми:

„в п р е р і я х шок“... (ст. 150)
„української К а л і ф о р н і ї“ (ст. 94) (підкреслення наше. Л. С.

«т. далі, але емоційна реакція читачева на ці „оригінальності“ не відповідає високій патетичності авторського тону.

Не краще стоїть справа і з тими поезіями, де автор утримується від нагромодження фігур і образів, а переходить до лаконізму або знижує стиль до щабля повсякденної та побутової мови. В поезії „Одеса“ маємо голій газетний штамп, непоновлений нічим:

„Братерську руку звільнених селян
Простягує Одеса“ і т. д.

Теж і в поезії з відповідальною темою „замах на революцію“ (замах на Леніна):

„Стурбовано кожний совдеп
Жорстокою, печальною звісткою...“ (ст. 154)

Несподіване романтичне переломлювання теми маємо в поезії „Робкор“, де автор ставить собі завдання відтворити наївний стиль робкорівського допису і крізь цю призму подає мельодраматичний сюжет про злочинця зрадника заводського доктора Стварда, який навмисно труїв робітників. Поезія написана своєрідним п'ятистопним ямбом з чоловічими римами, але стилістично не загострена, і загальне враження залишається непевним, бо не виявлено межі „наївності“ робкорівської й наївності авторової. Одвертіш виявляє цю наївну мельодраматичність автор в „Жовтневому романі“:

„Хіба революція не може бути в серці?
Хіба в коханні жовтня бути не може?“ (ст. 151)

Отже, підсумовуючи сказане, треба визнати, що художні заходи Г. Шкурупієві розмаїті і не підпорядковані будь - якому одному принципіві. Та це й зрозуміле на тлі футуристської теорії мистецтва: відкидаючи в принципі поезію, як таку і засуджуючи її на загибель в майбутньому, футуристи одночасно інтенсивно використовують слово, як знаряддя емоційного впливу на читача, не цураючись перших ліпших художніх заходів (евфонія, образність, риторичні фігури й т. інш.) Втім, тяжіння до раціональної конструкції й прозорой чіткості технічного інтелекту призводить поета футуриста до шукань у галузі максимальної - лаконічної, ділової мови. Г. Шкурупій коливається між багатством своєї безумовно чималої творчої уяви, що наближає його до імажинізму і поєднується в нього з орнаментальністю форми — і своїм прагненням високої раціональності; — так в тому, як і в другому жанрі, він подеколи дає значні досягнення. Там,

де крім віршованої техніки відчуваємо справжній патос революції, Г. Шкурупій дає закінчені й повноцінні твори, як, наприклад, відома поезія „Десятий“, що в ній грандіозні теми знайшла собі струнке й організоване відображення.

Видано книгу прекрасно. На обкладинці — характерне сполучення чітко-конструктивних друкованих літер в назві книги з неохайним автографом, що править за директивний мотив.

Л. Старинкевич

Блюм і Розен. Атом у запряжі. Науково-фантастична повість. Час дії—1939 рік: Місце — земля, вода й повітря радянського й капіталістичного суходолів. Дієві особи: геніальний радянський винахідник з надхненою лайкою, весела комсомолка, вправлена джю-джитсика, міністер поліції, закоханий у свою полонянку, Генрі Форд — член капіталістичного уряду та інші невтомні жителі ще невгамованого всесвіту. Повість закінчується музикою, хоч і не весільною, а починається з історії про те, як якийсь... а втім початок повісті цікавіше подано далі. — ДВУ, 1929. Тир. 5000. Стор. 190. Ціна 90 коп., папка 25 коп. Обкладинка Я. Леуса.

На обкладинці та на титульній сторінці цієї книжки зазначено, таким чином, її жанр і деякі окремі моменти її змісту. Щодо визначення жанру, то ми не можемо з ним погодитися й не відносимо книжки до категорії „науково-фантастичних повістей“, вважаючи її за досить типовий зразок повісті пригодницької, лише оздоблі певною кількістю наукового матеріалу. Щоб довести це наше твердження, подамо зміст твору докладніш, ніж це зроблено на обкладинці.

Р. 1939, за авторами, всесвіт уже остаточно розподілився поміж двома ворожими силами: комунізмом і об'єднаним капіталізмом. Для спільної боротьби з „червоною небезпечкою“, капіталістичні держави, об'єднані Лігою Націй, утворили єдиний „Парламент Миру“, що засідав на острові Нова Зеландія в її столиці Велінгтоні. Учені капіталістичного об'єднання й учені Радсоюзу одночасно підійшли до розв'язання проблеми, що цікавить сучасну науку й техніку (не тільки в повісті Блюма й Розена, але й справді): використання енергії розкладу атомів. І в тих, і в тих є відмінні досягнення: вченим-капіталістам пощастило винайти кращі ізолятори, що потрібні для переведення дослідів, молодому радянському вченому, асистентові старого професора, Дмитрові Феоктистовичу Журавльову, належав винахід приладдя, що мало зовнішній вигляд бінокля й розкладало атоми всіх речовин, на які було скероване. Речі з твердих обертались на газі — нібито, танули. Агенти капіталістичного уряду пролазять до ССРР, щоб купити в Журавльова його винахід, пропонуючи йому великі гроші й одночасно загрожуючи смертю. Але це їм не щастить; натомість пощастило підкупити старого професора. Журавльов тікає з Москви й їде за кордон — з одного боку, врятовуючись від погроз агентів капіталізму, з другого — бажаючи здобути на капіталістичних фабриках таємницю виробництва ізоляторів. На пароплаві він зустрічається з професором, що вивів йому навздогін, і з своїм учнем-комсомольцем Борисом. З останнім Журавльов змовлюється й вони вдвох тікають з чардаку пароплаву на повітряному балоні, зробленому з ковдри Журавльова; до гондолої причепився й професор, примусивши змовників узяти його з собою; балон спустився на аеродромі Риму. Другий плян дії розгортається в кабінеті світового шпигунства та оборони в Велінгтоні. Туди з'являються три агенти, що намагалися купити винахід у Журавльова; вони привозять із собою, як полонянку, комсомолку Людмилу Чудновську, ученицю Журавльова й власницю одного з його „біноклів“; другий такий „бінокль“, разом із фотографічною картою Журавльова, пощастило захопити агентам. Тим часом професор-запроданець зникає в Римі з очей своїх супутників, що стежили за ним ввесь час, і доносить поліції про їхнє прибуття. Найманний убивця робить замах на Журавльова, але невдало. Борисові щастить пройти до таємничого засідання, на якому бере участь світовий міністер техніки Бандієра; тут ухвалюється зробити ще одну спробу купити Журавльова. Але з'ясовується, що агенти захопили замість картки Журавльова картку його товариша, й тому справжнє обличчя радянського вченого залишається нікому невідомим. Журавльов користується з цього й удає з себе капіталістичного вченого Беніяміна Шнейдера (справжнього Шнейдера він примушує кудись зникнути); завдяки цьому, йому щастить потрапити на новозеландський завод, що виготовляє ізолятори, і за допомогою Людмили здобути трохи речовини, з якої ті ізолятори готуються. Тимчасом Борис залишається в Італії, входить у зв'язок з місцевими комуністами, переховуючись від поліції, користується рурми центрального опаління; нарешті літун-комуніст привозить його до Журавльова. Але таємницю останнього відкрито: професор підледів, як той гримучиться. Проте Журавльов швидко роззброїв ворогів за допомогою „бінокля“ (який мав властивість обертати всі речовини в газ, не шкодячи живій клітині) і щасливо втік, вкупі з Борисом і Людмілою до Радсоюзу, де він читає блискучу лекцію про революцію в техніці й проголошує гасла соціалістичної творчості. Летячи до Радсоюзу, Журавльов знищив „біноклем“ низку військових склепів та заводів буржуазії, й підчас його лекції гучномовці принесли відомості про соціальні революції, що почалися по капіта-

лістичних країнах. До цього сюжету треба додати ще такі моменти, як невдала страта мадагаскарського повстанця (його хотіли обернути на газ за допомогою „біноклю“, але виявилось, що цей останній, як зазначено вище, діє тільки на мертву матерію), як красуня Сусана Міра, в якій закохується міністер поліції й яка допомагає Людмілі врятуватися, і нарешті, як кохання, що зароджується в Бориса до Людмілі й „навпаки“; щоправда цей останній „примусовий асортимент“ наших пригодницьких повістей подано досить стримано й коректно.

З цього переказу ми бачимо, що повість має всі характерні ознаки пригодницького жанру в тому його вигляді, якого він набув за останні роки на радянському ґрунті. Тут і радянський інженер - винахідник із чарівним приладдям, і героїня - комсомолка, й капіталістичні (чи білогвардейські) шпигуни, й таємнича красуня, що допомагає комуністам, і здобування військової таємниці, й переодягання, й удавання з себе капіталістичних агентів, і стрільянина, й всілякі „гарріпільські трюки“, тільки шлюбом повість не закінчується, але можна здогадатися, що шлюб (поміж Борисом і Людмілою) незабаром відбудеться. Такі повісті десятками друкуються в „Мире Приключений“ й „Всемирном Следопыте“; на укр. ґрунті цеє жанр культивує Юрій Смолч (доречі „Атом у запрязі“ місцями дуже нагадує „Останній Ейджевуд“). І що тільки різнити „Атом у запрязі“ від звичайної пригодницької повісти — це наявність справжнього, конкретного (до цифрових даних включно) наукового матеріалу, що, треба визнати, досить влучно ув'язаний із сюжетом. Це нібито нагадує клясика науково-фантастичного роману — Жюль Верна, який надзвичайно майстерно й природньо вмів вплітати в сюжет цілі лекції з астрономії, географії, історії, навіть математики. Тому на перший погляд може здатися, що авторам пощастило дійсно створити перший на Україні зразок науково-фантастичного літературного твору. Але це не так. Жюль Верн у своїх справжніх науково-фантастичних романах (звичайно, „Діти капітана Гранта“ — роман не науково-фантастичний, а пригодницький) давав не тільки наукові передумови якого небудь винаходу, він показував той шлях, що ним ішли винахідники до здійснення своїх намірів, він давав майже технічні розрахунки своїх фантазій. Нічого подібного не помічаємо ми в „Атомі в запрязі“: тут наукові дані відіграють роллю лише передумов можливості використання внутрішньо-атомної енергії, про засоби ж такого використання по суті не казано. Ця відсутність справжньої наукової фантастики місцями надолужується наявністю фантастики, що не має нічого спільного з науковою. До такої фантастики треба віднести властивість „біноклю“ не шкодити живим істотам (ми знаємо, що течії електронів із атомів, що розпадаються, — напр. промені радіо — перш за все вбивають живу клітину, на чому засноване лікування радієм раку; ми знаємо, що „опали“ від радіо майже не загоюються, і т. п.), вживання якогось особливого ґатунку новозеландської папороті для вироблювання універсальних ізоляторів (стор. 102; як відомо, деревина взагалі не надійний ізолятор, незалежно від роду рослини) та інш. Ми не обвинувачуємо авторів за те, що вони не пішли Жюль-Верновим шляхом і не показали, як Журавльов здійснював винахід: для цього треба й бути Жюлем Верном — цим геніальним інженером - винахідником, що з якоїсь незрозумілої прихми удавав з себе письменника (хоч посідав лише пересічні стилістичні здібності), чим і утворив новий літературний жанр. Але перед авторами був інший шлях до утворення радянського укр. науково-фантастичного роману: побудувати сюжет на технічних наслідках винаходу, у ґрунтованих науково. Саме так будували свої науково-фантастичні твори Велз, в якого хемічне ество винайденого кеворита залишається таємницею, але центр ваги сюжета полягає в технічному використанні цієї речовини — льоті на місяць. Цього ми не спостерігаємо в повісті Блюма й Розена: про наслідки винаходу схематично сказано (не показано!) тільки в останньому розділі, протягом цілої повісти винахід відіграє тільки композиційну роллю моменту, навколо якого точиться боротьба ворожих сил; ясно, що від технічної суті винаходу форми цієї боротьби не залежать — отже винахід був потрібний авторам тільки як привід показати „последний и решительный бой“ капіталістичного й радянського світів.

Окремі випадки технічного використання винаходу („біноклю“) далекі, як ми бачили, від науковості. І входять, що ця „науковість“ у повісті зводиться тільки до тих відомостей із фізики, енергетики та хемії, що їх подано на окремих сторінках, як здається з педагогічних міркувань (повість, безперечно, призначено для юнацтва).

Але і педагогічна цінність цих відомостей зменшується фактичними помилками. Напр., мадагаскарський революціонер Зоре, коли чарівний „бінокль“, обернувши на газ сталеву вежу, йому не пошкодив, — упав з великої височини й залишився живий; автори це пояснюють тим, що „сталевая вежа, переходячи з одного стану в другий, перетворилась в так званий аргон, у важкий газ. В цьому газі людське тіло може, очевидно, плавати, як на воді“. Щільність аргону приблизно рівняється щільності вуглекислоти, в якій людське тіло, як відомо, ніяк не може плавати. Ніч новозеландської столиці Велінгтону автори називають „тропічною“ (стор. 29), хоч Велінгтон лежить біля 42-ої паралелі південної широчині; трохи далі говориться про „субтропічний день“ Нової Зеландії, що, звичайно,

не те саме, але й субтропічним, за даними географії, помірний клімат Нової Зеландії назвати не можна.

Отже, замість першої радянсько-української науково-фантастичної повісті, ми маємо далеко не першу пригодницьку повість, з усіма негативними ознаками цього жанру. До таких ознак належать: поперше, неспелучність пригодницького жанру з соціальною, більш того, певна антисоціальність цього жанру. В „Атомі в запряжі“ окрема особа, Журавльов, робить не тільки технічну революцію, але й революцію соціальною, бо робітники капіталістичних країн повстають аж тоді, коли Журавльов знищує військові заводи й склепи за допомогою свого „біноклю“. Це виникає не в наслідок принципового розходження авторів з марксистською точкою погляду на ролі особи в історії, а лише в наслідок властивостей пригодницького жанру, що наголює робити на індивідуальному героєві — носієві дії. Подруге, не може бути й мови про розв'язання літературної проблеми характеру в межах пригодницької повісті. Герої такої повісті (чи роману, поеми) є тільки носії певної дії, механічні виконавці певної сюжетної ролі і, щонайбільше, посідають нескладні ярлички, за допомогою яких ми й відрізняємо їх. В „Атомі в запряжі“ за такий ярличок для Журавльова править його „надхненна лайка“, а більшість дієвих осіб позбавлена навіть цих ярличків. Потрете, в педагогічному відношенні, як ми вже зазначали (рец. на „Пригоди Шерлока Холмса“ А. Конан-Дойля, „Ч. Ш.“, 1928, № 11), пригодницький жанр, саме в його детективно-кримінальній відміні (до якої почасти належить і „Атом у запряжі“), може бути небезпечним, бо надмірно драгує увагу юного читача й може прищепити йому деякі негативні почування й нахили. Почетверте, пригодницьку повість з її літературною односторонністю (з усіх боків літературного твору вона культивує лише сюжет, занедавши питання стилю в вузькому розумінні цього слова) не можна вважати за гарний засіб мистецького виховання.

Проте, ми далекі від думки заперечувати право на існування за пригодницьким жанром; ми зазначаємо тільки обмеженість цінності цього жанру, як педагогічної, так і художньої. Краще було б, коли б автори дійсно дали зразок науково-фантастичної повісті на тему про використання внутрішньо-атомної енергії, але як пригодницький твір, „Атом у запряжі“, безперечно, витримує критику. Автори цілком володіють мистецтвом зацікавлення читача, сюжет розгортається жваво, й навіть вибагливий прихильник гостро-сюжетної літератури повинен буде сказати про повість, що „ее читать без скуки можно“. Автори добре зробили, що старанно уникли кривавих сцен, ще негативно впливають на нерви молодого читача (іноді навіть коштом науковості, напр. в сцені страти Зоре); ще старанніш вони уникли „сала“, що теж дуже добре. Соціальне настановлення повісті (оскільки воно можливе в межах пригодницької повісті) цілком збігається з вимогами часу.

Про суто-літературні вартості повісті казати важко, тим паче, що її писали двоє, й неодноразово стилі місцями почуваться. Є в ній безперечно сильні сцени, напр., сцена страти Зоре (мимо її цілковитої фантастичності) з її великим напруженням на початку й зовсім несподіваним кінцем; приємне враження залишає сцена біля ліжка хворого Антоніо, та й узагалі вся постать Джіованні. Є й цікаві описові моменти, напр. опис настання вечора, яким воно здається Людмілі, що сидить у тюрмі: „Ось матовий чотирикутник вікна із блакитного зробився яскраво-білий, потім, ніби заповнюючись золотистим соком, що вже гусне, змінив колір з білого-червоного до полум'яно-червоного, ось він знову зблід, посірів, став холоднуватим-синім і знову запалився блискавичним світлом близького електричного сонця“. Є, звичайно, й невдалі місця; невдалі іронічно подані постаті — Сусани Міри й старого професора — зрадника (щоправда, професорським постагтям у радянській літературі взагалі не щастить).

Нашо авторам треба було б звернути увагу — це на недостатнє знання укр. мови. Слово шар вони живляють в російському значенні (куля, балон). Той самий газ (Hydrogenium) один раз названо „воднем“, другий — „водокиснем“. Є і недоречності: професор каже своєму учневі, Борисові, що всі тіла складаються з атомів, як із 29 літер нашого українського алфавіту ми можемо написати мільйони різних слів. Професор, Борис і Журавльов — всі росіяни, з Москви, до чого ж тут „наш український алфавіт“?

М. Степняк

Макс Гельц. Від „Білого Хреста“ до Червоного Прапора. Спогади. Вид. „Український Робітник“. Харків 1929 („Ремани й повісті“ книжка 3-я). Стор. 176 — 16 ілюстрацій. Ціна 50 коп.

Коли пролетарська громадськість РСРС мала вже нагоду вступити до безпосереднього товариства з німецькими пролетарськими письменниками, що недавно приїздили до РСРС та зв'язалися з ними тісним ідеологічним зв'язком, то не можна сказати, щоб до цього часу було багато зроблено для ознайомлення читацької маси з творчістю цих письменників. Поповнюють цю прогалину недавно видана Держвидавництвом РСФРР

книга Карла Грюнберга „Горящий Рур“, „Спогади“ Макса Гельца, що рецензуються. Найактуальнішу для наших днів тему — повстання робітників у середній Німеччині, за часів так званого Кап-Лютвіцьського путчу, обидві книжки зачіпають неоднаково. Коли оповідання Грюнберга заправлено в рядку белетристичного роману, щоправда, такого, що в кожному його слові почувається калатання пульсу живої дійсності, то спогади Гельца мають за собою всю перевагу безстороннього й правдивого мемуару. Значення спогадів Гельца подвійне, з одного боку, утворюючи свою особисту автобіографію, автор дає нам можливість простежити за формуванням його соціалістичних поглядів і поступовою їх еволюцією до комунізму. З другого боку в спогадах Гельца багато окремих моментів, що допомагають читачеві правильно висвітлити декотрі забуті сторінки героїчної боротьби німецького пролетаріату за своє визволення. Талановите оповідання про те, як з пропаханого „елейно-релігійним“ духом юнака, члена євангелічного братерства „Білого Хреста“, під впливом видовища жахів імперіялістичної війни, викристалізувався палкий революціонер — є центральний момент Гельцевої автобіографії. Ось перед нами епізод із боїв коло Іперн: захоплених у полон англійців підколюють списами озвірілі німецькі улани; ось дім, що при вході у нього є напис крейдою: „Тут живуть діти розстріляних“. Ще далі — розгортається перед читачем сумна картина жахливого людського вандалізму, жорстокого, принижуючого людську натуру, озвіріння. І, нарешті, як апогеоза людозгубної цивілізації, — гора трупів людей та тварин, що їхнім м'ясом годувалися змучені салдати, і вигляд якої примушує Гельца важко здригнутися.

Повернувшись із лав імперіялістичної армії, він вступає на шлях революційної боротьби з німецькою буржуазією в Фогтланді. Попавши спочатку до лав Незалежної Соціалістичної Партії Німеччини, Гельц швидко розчаровується в її справжньому революціонізмові, і, вишовши з неї вслід за Георгом Шуманом, засновує разом з товаришами — Павлом Попом та Євгеном Штайнертом 1919 року місцеву групу Фалькенштайнської Комуністичної Партії Німеччини.

З цього часу весь Фогтланд робиться твердиною комунізму.

Проте самий початок визвольної боротьби німецького пролетаріату супроводився виявленням нерішучості і ідейної невитривалості деяких ватажків руху.

Збройні методи боротьби здавалися не тільки неприйнятними, але й згубними такому ватажкові руху, як Гайнрих Брандлер, що, вступивши на шлях політичного опортунізму, згодом виправдувався у своїй брошурі про капський путч: „Ми мусли уникати навіть збройної боротьби, коли придушено Райнський край.“

Після коротенького початкового успіху ми прийшли б неминуче до тяжкої поразки“.

Така ж непевна та двозначна була лінія поведінки хемніцької ради робітничих та селянських депутатів, що перепускала через підвладну їй зону автомобілі із членами особистої охорони Носке.

Мов у калейдоскопі проходять перед читачем картини сутічок повсталих робітників із жандарями, боїв із загонами „сіпо“, як називалося скорочено німецьку поліцію, а потім і з регулярним військом райсферу, далі — інтернаціональні загонові Гельца в Чехословаччині, перебування його інкогніто у Відні і, нарешті, повернення до рідного краю.

Друга частина книги присвячена змальованню розправи буржуазної юстиції з переможеним ворогом. Тут виявляється тенденційність попереднього слідства над Гельцем, що доходить до віртуозності. Урядовий прокурор, не доставши від удови Геса, поміщика, забитого підчас повстання в середній Німеччині, певного свідчення про те, що Гельц дійсно є вбивець її чоловіка, настановує її на свідчення, потрібне для обвинувачення, заявляючи Гес: „Свої нинішні свідчення ви можете взяти коли завгодно назад. Пригадавши собі краще, ви можете дати й інші свідчення. Я вас зможу прийняти кожної хвилини“.

В такому ж дусі переводиться і весь процес із безнастанним позбавленням Гельца слова і биттям в судових коридорах.

Але найбільший жах і разом глибоке співчуття до страждань революційного борця викликають описи тюремного режиму тих катівень, куди попадав неодноразово Гельц за часів своєї революційної діяльності. Характерні фігури двох директорів тюрем — Мюнстерської і Бреславської, одного — з невинним „дитячим обличчям“ і способами справжнього садиста, а другого — колишнього священника, що роздавав в'язням образки у винагороду за безсумлінну експлуатацію їхньої праці. Найжахливіші хвилини пережив Гельц тієї ночі, коли його кинули у сировий та темний льох, де він зазнав мук неймовірного холоду.

Багато цінного та повчального добуде для себе читач із спогадів Гельца, і тому не можна не побажати найбільшого їх поширення.

Не можна, на жаль, не звернути увагу на одну суб'єктивну рису автора — нахил його надмірно підкреслювати свою особисту роль у революційних подіях Середньої Німеччини.

Переклад книги рясніє модифікаціями, неточностями і, навіть, барбаризмами. На їх докладному перелікові ми не зупинятимемося, бо це вже зроблено на сторінках „Критики“ (див. кн. 5 за 1929 р к).

У циклі видань, що за них взявся „Український Робітник“, спогади Гельца є цінний культурний вклад у нашу перекладну мемуарну літературу.

Мик. Панченко

Болеслав Прус. Ф а р а о н. Історична повість. Переклав і скоротив К. Козярьський. ДВУ, 1929, ст. 397, ціна 2 крб. 50 коп.

Твір „Ф а р а о н“, що належить перу польського письменника Олександра Гловацького (публіциста, сатирика й белетриста, який відзначився найбільше в кінці минулого сторіччя саме на останньому полі діяльності), запропоновано тепер українському читачеві. Змальовано в ньому епізод боротьби поміж світською й духовною владами стародавнього Єгипту, поміж жерцями й фараоном: жерці, звабивши нарід, обдурили його й облудно перетягли на свій бік, остаточно перемігши фараонів; один жрець сів на єгипетському троні.

Сучасного масового читача твір насамперед зацікавлює виразним змалюванням соціальних противенств поміж вищою владою Єгипта та селянством, що зазнавало з боку першої величезних прикросів, несло непосильну працю, яка часто гинула від примхи вередливого володаря (відповідних епізодів чимало в книзі) і в наслідок ще потрапляло до жорстоких визискувачів фінікійців, будши віддане їм у розрахунок за борги збіднілого панства, що позичало гроші в лихварів - фінікійських купців. Щоправда, в фабульному пляні заданий матеріал посідає друге місце; перше ж віддане зображенню інтриги поміж духовною й світською владами Єгипту — інтриги, що спиралася на політику поміж різними державами (Єгипет, Асірія, Фінікія), керовану знову ж представниками духовництва, які широко вживали шахрайських чаклувань. Не можна не зауважити, що точне плянування твору цілком відповідає творчому задумові і з формального боку заперечень не викликає.

Поза тим відзначаю кілька дрібниць - конкретизацій щойно зауваженого матеріалу. Царевич, доповідаючи про проведені маневри, відказує батькові: „Щоб не перешкодити повзти двом жукам, зруйновано канал, що будував його селянин, а селянина вбито (44).“

Тут і зауважені соціальні пртивенства, і влада релігії, що здійснюється в священному культі жуків та взагалі тварин. Ось як пояснює цей культ жрець: „Робиться це для простого люду. Апіс, що його нібито почитують жерці, є найкращий на весь Єгипет бугай, що підтримує чистокровність породи нашої худоби. Чаплі й чорногузи вичищають наші поля від падла; кішки не дозволяють мишам нищити наші запаси хліба, крокодили очищають нам воду й т. п. Тимчасом нерозважна темнота, не розуміючи користи з тварин, знищила б їх миттю, коли б не забезпечували їхнього існування релігійними церемоніями. У цьому й полягає таємниця нашої пошани до тварин. (328 - 29).“

Дуже цікава ілюстративна доповідь Пентуера, де наочно доведена залежність поміж бідністю населення та величезним зростом ненажерливої адмістративної драбини (ст. 153 та інші 92), в наслідок чого, як зауважує царевич, „будинки жерців коло храмів були найкращі“ (128).

А ось — етика правосуддя:

„Де нема винних, там мусять бути принаймні покарані.

Бо не вина, а кара навчає людей“ (66).

В наслідок у царевича складається уявлення, що держава „не є якесь віковичне непорушне спорудження, до якого кожний фараон може тільки додати один кам'нь своєї слави, а скоріше купа піску, яку кожний владар пересипає, як це йому до вподоби... Є різноманітні входи та виходи: вузькі для незначних і слабих, що найширші й навіть зручні для дужих (68).“

Закінчимо виписки з цієї інтересної книги характеристикою греків, що її дає фараон:

„Ти, мабуть, зам'яташ мою статую, що вирізьбив її грек? Це другий я — жива людина.... Чи ймеш віри: ляк мене охопив — мені здавалося, що це кам'яне „я“ зійде з свого стільця й вимагатиме від мене половину царства. Греки! Чи ти бачив начиння, що вони виліплюють, маленькі палаци, що вони будують? Із глини та каменя йде щось таке, що примушує мене забувати про хвороби й тішити мою старість. А мова їхня! Боги, адже це музика, різьба, малюнок... (95).“

Державний науково-методологічний комітет наркомосвіти УСРР по секції соціального виховання дозволив книжку до вжитку як допомічне приладдя в книгозбірнях соцвиху, але має вона не тільки педагогічне значення: її залюбки прочитає широкий читач, бо книжка написана інтересно.

Зрештою повчальна вона й для письменників — чіткістю сюжетних ліній та їх перетину; міццю характеристики, виконаної здебільшого за допомогою руху, дії, жеста; влучною композицією, що здійснюється не тільки в загальному плянуванні частин,

а в оформленні кожного окремого розділу; умілою динамікою наростання, переконливим клімаксом), імовірним розв'язанням... На творі можна вчитися літературної майстерності. Не даремно найбільшої слави цілком заслуговано зазнав Болеслав Прус саме своїми белегристичними творами.

Єдина хиба добре оформленого видання є брак відповідної передмови. Щоправда, книга має вступні уваги історичного гатунку, що мають на меті ввести в розуміння поданих у творів подій. Та цього мало: потрібна літературна передмова, бо, повторюю, книжка ширша за педагогічну галузь і цілком належить красному письменству. Така передмова мусила б висвітлити загальну постать автора, місце, що в його доробку займає перекладений твір і т. і., — іншими словами, мусила б виконати все те, що сприяло б щільнішому єднанню таких двох справді споріднених літератур, як українська та польська. Поява „Пана Тадеуша“ в перекладі М. Рильського тому доказ.

Зовнішнє оформлення порядне. Друкомилки, на зразок „леажла“ (313), трапляються зрідка. Добре виконана стилізована обкладинка художника К. Болотова.

Гр. Майфет

Лакиза І. Письменник і критик. Статті. В - во письменників „Маса“, 126 стор. ц. 1 к рб. 10 коп.

Цікава назва збірки, як і авторитетне ім'я автора — ідеологічно - витриманого українського критика, — притягає читачеву увагу до цієї нової книжки в галузі літературної критики. Але, розкривши першу сторінку збірки, мимоволі почуваш розчарування: тут зібрані без будь - яких змін вже надруковані по журналах до 27 - го року статті на розмаїті теми, що їх диктувала авторіві дійсність того часу. Тематично не об'єднані статті не претендують, за висловом авторівим, на більше, аніж бути „документом епохи“. Отже, беручи їх в такому пляні, доводиться переглянути цей критично - літературний матеріал з метою виявити методологічний авторів підхід до літератури, його техніку в справі критичної аналізи та ідеологічне наставлення. А в тім, останнє не викликає сумнівів. І. Л а к и з а здавна стоїть на ґрунті марксієвського світогляду й сумлінно шукає, сказати б, фарватеру марксієвської критики серед суперечливих і складних явищ нашої переходної доби.

Зупинятись сьогодні на всіх питаннях, що їх знімав з якоїнебудь причини автор 1927 - го року — не доводиться; дещо вже загубило свою актуальність (стаття про організацію ВУСПП), дещо затягло б нас у складну дискусію (стаття про Я. Савченка). Отже, розгляньмо тільки деякі з принципово - методологічних питань, що виникають в зв'язку з злободенними проблемами, від автора так чи так розв'язаними.

Автор розглядуваної збірки статей глибоко незадоволений так сучасною українською критикою, як і художньою літературою. В статті „Я. С а в ч е н к о — критик“ читаємо:

„Загально - відома істина, що українська критика дуже бідна, малозмістовна. А надто відчуваємо це тепер, коли наша доба висуває критику на чільне місце, як потужного організатора культурно - мистецької думки, поперше, а подруге як посередника між масовим новим читачем, письменником та письменством. Тут ми маємо на думці не взагалі критику, а критику марксієвську з широким полем творчості, з широкими перспективами, природно найрозумлішу та й найприсутнішу масовому споживачеві культури. На жаль, такої критики не маємо. Маємо тільки перші, часто невдалі, іноді лише оригінальні спроби та перші кроки її“ (ст.9). І далі автор констатує, що в нас немає Чернишевських, Белінських, Плеханових; Добролюбових.

Що ж спричинилося до такого сумного стану? — За автором, „велетні - критики Белінський та Добролюбов“ вирости на писаннях Толстих, Тургенєвих, Гоголів¹⁾. „Тільки великі таланти, що в своїй творчості узагальнюють багатогранний досвід громадського життя, можуть зумовити й велику критику“ (там же) (підкресл. наше. Л. С.)

Навряд чи можна без застережень пристати на таку категоричну огуду нашої критики і на таке обґрунтування відсутності в нас „великих критиків“. Поперше, наша критика разом з усім культурним життям перебуває в стані хуткого зростання; за той час, що минувся з моменту написання І. Л а к и з о ю цитованої статті (1927 р.), українська літературна критика помітно виросла й має нині вже міцно завойовані позиції й авторитетні імена. Коли порівняти її з критикою отих „велетнів“, що за них говорить автор статті, то далеко не в усіх відношеннях це порівнення буде на користь останній — цій, хоч і популярній і красномовній, але далекій від наукової витриманості публіцистиці. До того ще треба додати, що „таланти“ й „велетні“ викристалізовуються з загального гла пересічних величин, як і по інших галузях культурної творчості, тільки в наслідок суворої і упертої боротьби, і цим почесним ім'ям людське суспільство вінчає

¹⁾ Доречі треба зазначити, що обрані тут імена не дуже вдало ілюструють авторову думку: Белінський, як відомо, не тільки не „зростав“ на писаннях Толстого, а навіть вмер (1848 р.) раніш, аніж з'явився перший твір Толстого (1852 р.).

своїх діячів часто - густо через довгий час. Отже, ще не маємо підстав говорити про „сірені будні“ в нашій критиці. Але, припускаючи на хвилину разом з автором, що дійсно „великої“ критики нам бракує, не можемо пристати на те, що причина цього явища захована в низькому рівні літературних наших сил. Наукова марксистська критика не може, звичайно, залежати в своїй якості від якості тих творів, що їх вона вивчає. Аналізувати, з погляду історичного матеріалізму, художні твори, хоч би й не „велетнів“, а звичайні „пересічні“ писання безлічі молодих письменників, що шукать нових шляхів, і вести перед в цих шуканнях, вказуючи хиби й закликаючи до виконання певних завдань — це завдання сучасної критики, від якого не відмовляється, звичайно, й сам автор збірки; але чомусь йому це завдання здається за не доволі високе.

„Причини для незадоволення з стану сучасної літератури“ на думку автора такі: Поперше: „сучасна література дуже рідко натрапляє на актуальні питання сучасності і через те має вона незначну громадську вагу“ (ст. 26). Далі автор конкретно аналізує для ілюстрації цього твердження деякі з новітніх творів того моменту („Бур'ян“ Головка, „Чебрець - Зілля“ Романович - Ткаченко, „Місто“ Підмогильного, „Любисток і Чемериця“ Івана Ле, „Хороба після одужання“ Первомайського та „Смерть“ Антоненка - Давидовича)¹⁾. З цих аналіз бачимо, що всі зазначені автори беруть актуальну тему, але в одного (Головка) вона надто близька до життя — про неї „можна прочитати в першій ліпшій газеті“; в другого — Підмогильного — „актуальна проблема міста й села тільки поставлена (аджеж вона поставлена й життям), бракує в романі найголовнішого — показу на живих організмах тих взаємин, в яких перебуває місто й село на даному етапі нашого життя“. Третій (І. Ле) „дуже актуальну проблему“ (проституції) художньо - неправильно трактує. Четвертий (Первомайський) „робить проблему“ з звичайної ситуації, п'ятий (Антоненко - Давидович) через ідеологічні огріхи знецінює „дуже актуальний художній задум“. Шостий (Романович - Ткаченко) бере за надто широку тематику.

Отже, як бачимо, справа не в бракові актуальних тем, а ніби в їхньому хибному трактуванні. Які саме теми автор статті вважає за найактуальніші, на жаль; ми з даної збірки не дізнаємось. Теми, що їх вже поставило життя, очевидно, за автором не варті уваги²⁾; але треба було б в такому разі з'ясувати, що саме він називає актуальною темою, яка має велику громадську вагу? Щождо трактовки теми, то не можна не погодитись із І. Лакизою, що в сучасній літературі маємо ознаки відставання від життя, що „відстала техніка, невміння впоратись з тим матеріалом, що його дає життя“ (стор. 33) спричиняється до зазначених хиб у трактуванні тем. Але авторове категоричне твердження, що „література є запізнений відбиток сучасності“ (с. 32) потребувало б докладнішої аналізи відношення ідеологічної надбудови й „базис“, аніж це подибуємо в статті, а також і докладнішого розгляду конкретного літературного матеріалу, різних напрямків (напр. футуризму й інших лівих течій, що прагнуть перескочити через сучасність у майбутнє). На нашу думку актуальних тем сучасній літературі не бракує—чи не революція в більшості наших літературних творів править за основну тему, набираючи розмаїтих форм від буднів побуту до героїки боротьби? Цитовані від авторів „Кочубинський, Винниченко, Горький“ (ст. 26) читались свого часу з більшим захватом, викликали більш громадської думки, аніж сучасні письменники, не через те, що теми їхні справді були актуальніші, а тому, що того часу (до революції) громадська думка майже не мала інших засобів своєї легальної актуалізації, як от література й публіцистика. Цей культурно - історичний факт безумовно треба взяти на увагу, підходячи до загальних оцінок нашої літератури.

Втім, боронячи в основному актуальність тематики українського красном письменства, не заперечуємо численних закидів щодо художньої обробки теми, які (закиди) робить І. Лакиза з приводу розглянутих творів. Письменник не вмів показати проблему конкретно, на живих людях, письменник не вмів надати переконливості обраній темі — все це справедливе в багатьох випадках. Допомогати письменникові у виробленні цих технічних вмінь і є завдання критики; з метою поліпшити художню якість літератури, критика аналізує твори з так званого технічно - формального боку. І. Лакиза виразно негативно ставиться до формальної аналізи (стаття про Могилянського). Він має рацію, скільки, стоячи на марксистському ґрунті, вимагає перш за все соціологічної аналізи. Однак поза цим проблема формальної аналізи не тільки правомірна, але й надзвичайно актуальна, що впливає хоч би з численних авторових зауважень про брак „елементарних основ“ культури“ (ст. 32) в письменників, про згадану „технічну відсталість“ і „невмілість“. Нажаль, І. Лакиза надзвичайно мало уваги віддає художній аналізі розглянутих творів. В оцінках своїх, як формальних, як і соціальних він часто - густо сам собі суперечить. Прим., кажучи за „загальну композиційну складність“ повісти Антоненка - Давидовича, на стор. 37, він зауважує: „Всього цього вимагав художній задум повісти і з цим Антоненко - Давидович в основному впорався“.

¹⁾ Стаття „Про сучасність у сучасній літературі“, ст. 26 — 40.

²⁾ Див. його зауваження проти „Бур'яна“ Головка й „Міста“ Підмогильного.

На стор. 40 подибуємо: „Кілька слів про суто формальні сторони повісти. Будова її — це слабкий пункт“. Така сама суперечність в загальній оцінці Винниченкової „Сонячної машини“ (стор. 53): „Винниченкова позиція тут щодо соціальної вартости його фантастики вирашніша, ніж у згаданих вище авторів,¹⁾ і Винниченко тут, як письменник, оригінальніший за них“. На стор. 61 читаємо: „... вартість роману можна дорівняти вартості середнього західно - європейського роману такого самого типу...“

Зазначена непогодливість висловлювань свідчить про непевність критичних засад; функціональна роль різних художніх засобів у цілому творі та їхня залежність від загального ідеологічного й художнього задуму, так само як і соціологічний еквівалент окремих літературних напрямків, залишилися, очевидно, поза межами авторової уваги в цих статтях, а через те й оцінки авторів не завжди переконливі.

Щодо техніки критичної аналізи, в тому вигляді, як її провадить І. Лакіза, то й тут чітких принципів не подибуємо: методу цитат використовує далеко не в найвигідніший спосіб: наводячи великий витяг на цілу сторінку (ст. 37, 38, 39) і більше (ст. 54 — 56) або поезію в цілому (ст. 64 — 65), автор лишає наведену цитату майже без аналізу. Для читача, що вже знайомий з творами, це нічого не дає. Велике місце віддає автор переказові змісту розглядуваного літературного твору — захід не тільки не обов'язковий для критика, ба навіть шкідливий, як зайва витрата часу.

Методологічні і технічні авторів огріхи не заважають його статтям відігравати певну позитивну роль в історії критики через виразне ідеологічне наставлення, що його автор завжди зберігає, ідучи в основному за партією (див. його статтю „Політика партії в справі художньої літератури“) і боронячи нашу літературно - критичну думку від ухилів, збочень і перекручувань (див. статтю проти Могилянського під назвою „Невдале метафізичне пачкарство під марксівськими гаслами“, „Про філософію одного вбивства“).

Л. Старинкевич

За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. За редакцією акад. Михайла Грушевського.

Книга IV (=Записок кол. Історичної Секції Українського Наукового Товариства в Києві том XXX). ДВУ, Київ, 1929. Стор. 320+2 нумер. Ц на 4 карб.

Чергова, четверта книжка збірника „За сто літ“ складається з 20 статей, різно манітних характером, змістом і розміром. Роздивімося коротко ті з них, що на нашу думку заслуговують на більшу увагу.

Цікаву сторінку з історії української етнографії розгортає стаття І е р. А й з е н ш т о к а „До етнографічних планів 1840 років“, яка докладно розповідає про „величезний план“ спільного видання великих етнографічних збірників, що об'єднували б матеріали різних збирачів, як от Максимовича, Костомарова, Куліша, Мелінського, Бодяньського та Срезневського. Стаття подає історію та долю „київського“ проекту р. 1844 - го та „перербурзького“ р. 1845 - 46, що обидва залишилися нереалізовані, та декілька цікавих рис щодо взаємин Куліша з Срезневським.

Б. Ш е в е л і в, на підставі знайдених у чернігівських архівах матеріалів, докладно висвітлює такий цікавий, але досі мало з'ясований момент біографії Л. Глібова, як усунення його р. 1863 з посади вчителя чернігівської гімназії та заборона (того ж року) тижневика „Черниговский Листок“, що його Глібов редагував. Приводом цього була причетність Глібова до процесу С. Д. Носа та І. О. Андрушенка, заарештованих за шпигунство проти урядових відозв партії „Земля і Воля“ (текст їхньої видрукувано в додатках до статті). Листи Л. Глібова та його дружини до Андрушенка, знайдені підчас труну в останнього, і спричинилися до репресивних заходів проти письменника.

Стаття Ю. Б е р а „Земля і Воля — на роздоріжжі“, що її назва значно ширша за зміст, подає відомості про початковий період політичного терору на терені сучасної України. Перша частина дає надзвичайно стислий огляд „початку терористичної діяльності на Україні“, друга спеціально зупиняється на „озброєному опорі в Києві 11 - го лютого 1879 р.“, в якому автор вбачає „останній переломний фактор (факт?—О. Н.), що вказує новий шлях боротьби, на який вступили революціонери семидесятники“ (с. 8). На жаль, автор статті, намагаючись висвітлити цей дуже цікавий період з історії революційного руху в кол. Росії і спеціально вивчаючи один з яскравіших його моментів (озброєний опір 11 лютого 1879 р.), обмежився на архівних матеріалах лише київського військово - окружного суду, не тільки не використавши інших, ба навіть і не згадавши про те, що й в архіві жандармського управління є цілий грубий том, спеціально цій події присвячений, що й в архівах канцелярії київського генерал-губернатора і навіть канцелярії куратора київської шкільної округи є справи, зв'язані з тими таки подіями та особами (озброєний опір 11/II, суд і кара політичних злочинців у Києві, віддання до суду Брадтнера, Дебогорія - Мокрієвича та інш., і т. д.). Не вважаючи на те, що такі паралельні справи кількох архівів здебільшого повторюють ті ж таки основні

¹⁾ Мова йде про західно - європейських авторів науково - фантастичних романів (Велза, Сінклера, Лондона, Жулавського й інш.).

дані, часто - густо в них можна знайти нові цікаві й цінні деталі, доповнення, поправки. згадано, що студіювати будь - яке питання на підставі даних одного архіву, при наявності паралельних справ в інших, — навряд чи доцільно, робити ж якінебудь широкі узагальнення за таких умов — цілком неможливо. До статті додано кілька документів з архіву київського військово - окружного суду: акт обвинувачення в справі озброєного опору та жандармські характеристики деякого з обвинувачених. Нагадаємо тут до речі, що цій таки темі — київським „бунтарям“ та революційним виступам кінця 70 - років присвячена й остання передсмертна праця Ігн. П. Житецького, що незабаром має бути надрукована у виданнях історичної секції ВУАН.

Багато цікавого й свіжого (з архівів) матеріялу подає стаття О. Р я б і н і н а - С к л я р е в с ь к о г о „З життя Одеської Громади 1880 - х років“, що складається з кількох розділів з окремими заголовками. Змальовуючи загальний — під тиском життя — перехід багатьох представників Одеської Громади від нелегальної пропаганди та революційних виступів до так званого „культурництва“, стаття зупиняється спеціально й на деяких проявах цього культурництва, як видання „Каталога систематического чтения“ Русовими (розд. II) та діяльність „словарників“ (розд. III). Останній розділ дає коротку історію складання та друку відомого словника М. Уманця (псевдонім М. Ф. Комарова) та майже вичерпливий список „словарників“, які — кожен в міру своєї сили та зд бностей — внесли свою частку в цю величезну культурного значення працю, що її розпочала була ще київська Стара Громада.

Спогади Л. Мищенкової (З минулого століття“, с. 106 — 160), дружини відомого професора класичної філології Ф. Г. Мищенка, що його звільнення з посади в київському університеті „за неблагонадійність“ свого часу було не абиякою подією у київських громадсько - академічних колах, — у видрукуваній частині (по 1889 р.) не виправдують сподівань: якось мало відбивається в них постає самого Ф. Г. Мищенка, надто з громадського боку, якось мало уваги й місця (порівнюючи) приділено діячам Київської Громади 70 — 80 років, взагалі — тодішнім „українофілам“. Ці спогади „з минулого століття“ не дають читачеві матеріялу громадського характеру й значення, а здебільшого являють особисті спомини авторки, при тому надто вузького характеру (роки дитинства, навчання, життя у провінційній родині тощо).

Біографічний характер має і стаття А. Дучинського „До життєпису Ол. Ол. Русова“, що на підставі матеріялів полтавських архівів дає деякі нові дані про О. Русова: про святкування 25 - річного ювілею його статистичної діяльності та настрої в 1906 році (як вони відбилися в листуванні з Л. М. Жебуньовим); в додатках надруковано „атестат“, виданий О. Русову від директора 1 - ої гімназії Андріяшева на початку 1874 р., коли його, на власне прохання, звільнено з посади вчителя грецької мови.

Акад. М. В о з н я к, що невтомно працює над питанням життя й творчості Ів. Франка, в цій книзі надрукував початок незакінченої його повісті з 1876 („Гутак, повість із громадського і родинного життя нашого народу“) і статтю „До публіцистичної діяльності Ів. Франка в рр. 1879 — 1883“, де висвітлює історію короткого співробітництва письменника у „Вольном Слове“ (1882 - 1883) і вмістив шість дописів публіцистичного характеру, що так і залишилися в рукописах, коли „Вольное Слово“ в травні 1883 року закінчило своє існування. Три з них присвячено галицькому духівництву (1. Що це за інтелігенція — галицькі попи. 2. Попи і економічне положення українського народу в Галичині. 3. Що думає народ про уступившого митрополіта Осипа Сембратовича?), один — галицьким євреям, два останні — загальним громадсько - політичним питанням у Галичині (5. Мрії і надії українського народу в Галичині. 6. Матеріяли для вивчення громадських ідеалів українського народу в Галичині¹).

Єдина невеличка стаття літературного характеру І. Л ю т о г о „До ранньої творчості Коцюбинського“, з'ясовує джерела твору „На крилах пісні“, що ними могли бути — як це досить переконливо показує наведений матеріял — а) „Чумацькі народні песни“, що їх видав Ів. Рудченко р. 1874 в Києві (із вступною розвідкою „Чумаки в народних песнях“), б) три чумацькі народні пісні, що записав сам Коцюбинський (текст їхній наведено в статті повністю) та в) нарис Нечуя - Левицького „В концерті“ (як літературний жанр).

Серед опублікованих у 4 книзі „За сто літ“ л и с т і в найбільший інтерес мають листи І. Франка (10), М. Павлика (46), та Б. Грінченка (3) до Фр. Ржегоржа, чеського культурного й наукового діяча, що за 1880 — 90 р. так багато енергії, сил і любови поклав на етнографічне досліджування українського народу, переважно в Галичині (П. Б о г а т и р е в. З З листування Франтішка Ржегоржа, сс. 269 — 299). Тут знайдемо не тільки нові біографічні рідочки щодо згаданих українських діячів, але й чимало матеріялу, що взагалі висвітлює різні сторони тодішнього українського життя; нема чого й казати за інтерес цього листування для істориків української етнографії. Публікатор цих листів, П. Богатирев, що опрацьовує багаті матеріяли Ржегоржевого архіву в Празі, у вступній статті подав коротенький біографічний нарис. де змальовує Ф. Рже-

¹) Остання стаття в оригіналі — російською мовою.

горжа і як ученого, і як людину, подає список його кореспондентів і відомості про етнографічні й інші наукові праці та висвітлює його роллю для української культури й етнографії. Можна щиро побажати, щоб усі цінні для української науки матеріали чеського етнографа — українолюбця (напр., листування, величезна збірка матеріалів до народного календаря, що охоплює 72 народні свята тощо) як найскорше побачили світ у відповідних наукових виданнях.

Ф. Савченко надрукував 14 листів Куліша до Бодяньського за рр. 1847—1853 (с. 5 - 11: Ненадруковані листи Куліша до Бодяньського). „П'ять листів П. П. Чубинського до М. І. Костомарова“ (с. 55 — 59) надрукував Ігн. Житецький в супроводі стислих, але змістовних коментарів; з другого боку, Н. Бухбіндер опублікував 27 листів (в більшості—дуже коротких) Костомарова до О. С. Суворина, що здебільшого зв'язані з його співробітництвом в газеті „Новое Время“ за рр. 1877—1885.— Нарешті, лист (1888 р.) Ів. Як. Рудченка до І. І. Ничипоренка, директора Колегії Павла Галагана, опублікований в статті А. Степовича „З аграрної політики на Правобережжі 1880-х років“ (с. 181 — 189), змальовує діяльність на правобережній Україні відомого Гр. П. Галагана, переважно останнього періоду (з 1882 р.), коли він був уже „членом Государственного Совета“.

Щодо дрібних статтів різноманітного характеру і змісту, в 4-й книзі „За століття“ знаходимо таке (даємо лише перелік): Ф. Савченко, І. П. Котляревський в обороні своїх автських прав; Л. Миловидов, Наступ реакції на школу в 1860-х роках; І. Житецький, Новий уривок з автобіографії М. І. Костомарова; О. Тулуб, Мих. Старицький в боротьбі з цензурою 1880 років; Н. Бракер, Володимир Амвросієвич Менчиц¹⁾, М. Скугар-Скварський, До історії українського руху (В українському гуртку студентів - ветеринарів у Дерпті).

На закінчення рецензії доводиться зробити кілька зауважень щодо технічного боку видання. Перш за все, неприємно вражають численні друкарські помилки (в тому числі й на розділові знаки), що ними аж рясніє 4 книга „За століття“. Але ще гірше враження справляє надзвичайна недбайливість перекладу назов статтів у „змісті“ французькою мовою (Sommaire). Як що втаких випадках: *L'assaut réactionnaire sur l'insti-tution publique en 1860* (=Наступ реакції на школу в 1860-х роках), *Memoires; 1870 — 1880 a Kiev*²⁾. (З минулого століття), *La société ukrainienne à Odessa vers 1880* (= З життя Одеської Громади 1880-х років) — може просто бракує точности (а слід би подбати і за неї), такі „переклади“, як *La crise du journal*, „Земліа і Воля“ (= „Земля і Воля“ на роздоріжжі), в той час, коли в статті йде за „роздоріжжя“ (кризу) партії „Земля і Воля“, чи *La politique agraire sur la rive gauche du Dnieper* (=З аграрної політики на Правобережжі 1880-х рр.),— явище цілком неприпустиме для наукового академічного видання, і редакції збірника треба звернути на це якнайсерйознішу увагу.

Ол. Назаревський

А. Багмет, М. Дашенко, К. Андрущенко. Збірка українських приказок та прислів'їв ДВУ, 1929 р. 218 стор. Ціна 1 карб. 50.

Справа видання народних приказок має в нас актуальне значення: одне з чергових завдань укр. етнографії є впорядкувати повний корпус зібраних на Україні прислів'їв. Але видання приказок важливе й з практичного погляду: не треба доводити, що з переходом цілого культурного життя країни на укр. мову вичерпно складена збірка приказок після словника укр. мови є річ дуже потрібна. Отже, кожна спроба в цьому напрямі відразу притягає увагу.

В укр. етнографічній літературі вже зібралася дуже помітна кількість приказок: досить згадати такі спеціальні видання їх, як Номиса, Чубинського, Франка й багато дрібніших³⁾; не говоритимемо про записи, вміщені в етнографічних збірниках загального характеру, в періодичних виданнях, у збірках російського фольклору. Для ширших кол читачів виходили видання вибраних приказок. Отже, ми маємо багато матеріалу так до наукового повного видання укр. прислів'їв, як і до збірки, що мала б практичне значення.

Розглядаючи нову „Збірку укр. приказок та прислів'їв“, ми дізнаємося з вступу, що мета її подвійна: поперше — „дати якнайпопулярнішу книжку, що була б доступна й зрозуміла широким масам“, подруге — „допомогти тим громадянам, що спеціально вивчають життя українського народу та його культуру“. Складається книжка з вступного слова „Від упорядників“, „Передмови“ проф. О. В. Ветухова й близько 5000

¹⁾ В. А. Менчиц (1837 — 1916)—один з „українських антиків“ Єлизавета - Зінов'ївського.

²⁾ Не менш, як половина всіх згаданих у цих споминах подій відбувається в Одесі, Литині (повіт. місто Подільської губ.) і закордоном.

³⁾ Напр., ще 1834 р. в Харкові побачили світ „Малороссийские пословицы и поговорки“ В. И. Н. С. (Смирницького), 34 стор.

прислів'їв та примівок". Їх поділено на такі розділи: I. „Трудові взаємини людей“, II. „Соціальний лад“, III. „Громадські відносини“, IV. Життя та властивості людини“, V. „Побут“, VI. „Життєва мудрість“, VII. „Гумор“, VIII. „Уявлення, почуття, переживання людини та інше“ й IX. „Природа“.

Якщо й не заперечувати проти такої загальної класифікації, то вже ніяк не можна погодитися з тим поділом цих рубрик, який зроблено в книзі: так, розділ „Соціальний лад“ містить, напр., приказки про освіту або, що ще дивніше, про циган, удову та сироту; тому виходить, нібито соціальний лад відбився в прислів'ях: „Циганові забожиться, що батоном ляснуть“, „Простав, як циган до точила“, „Крутить, як циган сонцем“, „Вдова—ні жінка, ні дівка“, „Без батька—півсироти, а без матері—вся сирота“ й багатьох подібних до них. У розділі „Громадські відносини“ є прислів'я про „незгоду“ („Розбили глек“, „Піший кінному не товариш“, тощо), „про втручання не в своє діло“, „притосування“ („У полі й жук м'ясо“, „На безриб'ї і рак риба“ й ін.), „Ігнорування особи“ (як от „Чи не докучало тобі оце чучало“, „бійку, лайку“ („Ударив, як муха крилом зачепила“ й сила подібних), „безпорадне становище“, „погрози“, „спогади“ („Згадала баба, як дівкою була“), „подарунки, обіцянки“, „втрату, невдачу“, „не в курсі справ“; не кажу за багато менших недоречностей. Чомусь у розділі „Побут“ наведено прислів'я про світ („Цей світ—що маків цвіт...“ тощо), а тимчасом увесь господарчий побут—хліборобство, скотарство, птахівництво, городництво, садівництво, бджільництво, лісництво, а також полювання, рибальство, ремесло—віднесено до „трудових взаємин людей“. Розділ „Природа“ складається лише з приказок про чотири пори року; може здатися, що всі інші природні явища залишилися поза увагою народу.

Врешті, в межах окремих підрозділів також можна відзначити помітні огріхи. Поперше, слід було б у кожному підрозділі систематизувати приказки або за алфавітним порядком, або ж хоч залежно від змісту, поставивши поруч ті, що вистовлюють однакову думку, що стосуються до однакових випадків тощо; тимчасом ніякої системи тут не додержано. Подруге, багато приказок зараховано до певних підрозділів безпідставно: так, серед прислів'їв за „працю взагалі“ є, напр., такі, як „Вовка ноги годують“, „Не довго цілився, та добре попав“, „Із пустого в порожнє“, „Із кутка в куток“, „Із куля в рождку“ й ін. Навряд чи слід було подавати за наголовком „Рибальство“ приказку „На однім кінці—червяк, а на другім—дурак“, коли є розділ „Гумор“; у рубриці „Громада“ знаходимо: „Добрый пастух не за себе турбується, а за отару“; прислів'я „У всякої Парашки свої замашки“ або „У всякого Муся своя затія“ навряд чи говорять про „закон“; у „Втручанні не в своє діло“ зустрічаємо: „Дурнів і в церкві б'ють“, тоді як далі в книзі є підрозділ „Дурні“. Зовсім невдало складено цілий розділ „Не в курсі справ“, та й сама назва небагато говорить і вибрана невдало (як і деякі інші, напр., „Ігнорування особи“, „Притосування“; таксамо що може сказати означення цілого 8-го розділу—„У я в л е н н я, почуття, переживання людини та ін.“? Гадаємо, що розділ „Життєва мудрість“ („Сентенції“) не треба виділяти окремо (в кожному разі, за таким наголовком), а розподілити поданий у ньому матеріал по відповідних рубриках, залежно від того, до чого він стосується. Не знаємо, чи можна зараховувати сюди такі прислів'я, як „Не тобі б говорити, не мені слухать“, „Візнику мало, а коняці хватить“, „Чим далі в ліс, тим більше дров“. Серед „жартів“ бачимо таке: „Не піддавайся чорту, то й влади над тобою не матиме“, „Щоб тобі ні дна, ні покришки“, „Коротко та ясно“, „Удар у стіл—ножиці обізвуться“.

Деякі однакові приказки наведено відразу в двох різних розділах; навіть в одному розділі інколи двічі подається майже тотожні зразки (їх треба було б хоч поставити поруч), а разом багатьох цікавих і типових приказок у збірці немає зовсім.

Ще гірше, ніж з класифікацією, стоїть справа з характером матеріалу. Велика кількість приказок викликає сумнів щодо їх українського походження, напр., „Голод—не свій брат“, „Для милого дружка і сережка з ушка“, „Учення—світ, а неучення—тьма“, „Піший кінному (або: гусь свині) не товариш“, „Голь на вигадкі хитра“, „Чим далі в ліс, тим більше дров“, „Горбатого могила виправить“, „Коротко та ясно“, „Худий мир лучче доброї сварки“, „Чим чорт не шуткує“, „Понімає, як свиня в апельсинах“, „Насильно мил не будеш“, і безліч інших; навіть переклад їх зроблено з багатьма помилками. Важко визнати за народні прислів'я такі, як: „Запушену хоробу трудно лікувати“, „Азбука—перший шабель до науки“, „Освіта—сила“ (взято з агітаційних гасел), „Смерть—підсумок життя“.

Деякі незрозумілі приказки залишилися без пояснення (напр., „Сім верст—по коліна Матвій“), тим часом нероз'яснені ті прислів'я, що не потребують коментарів.

З передмови дізнаємося, що джерелами книжки були збірки Номиса й Ілюстрова (ця остання у великій частині сама подає передруки і до того лише вибраних приказок); зрозуміло, отже, що „Збірка“ не могла претендувати на наукову вагу, бо таку вагу матиме лише корпус усього опублікованого матеріалу. Крім того, наукове видання повинне містити вказівки про джерела передруку, про місце та час запису; записи повинні якнайбільше віддавати живу мову. Отже, книжка могла б бути цікава лише з літературного погляду, як призначувана для широкого загалу, але тоді слід було вибрати матеріал

з більшим смаком і подати більше оригінального, цікавого, викинувши повторення однакового та все малоцінне. Не матиме „Збірка“ й великого практичного значення, зважаючи на невдалий вибір та класифікацію матеріялу й огріхи проти літературної мови й правопису. Серед того ж, що містить книжка в своєму теперішньому вигляді, найцікавіше — це записи нових прислів'їв.

З зовнішнього боку книжку видано більш - менш пристойно (не зовсім вдало лише розмальовано обгортку); багато тільки коректурних помилок. Ціна занадто висока.

Закінчуючи, підкреслимо ще раз, що на черзі стоїть завдання видати науково оброблену й впорядковану збірку прислів'їв, зібраних досі в нашому народі. Доречі, *Дер.* Вид - во вже випустило початок повної збірки укр. дум; можна побажати, щоб академічні видання з поля фольклору на цьому не обмежились.

В. Дашкевич

Б. Л. Модзалевський. Пушкіні. Труды Пушкинского Дома Академии Наук СССР. „Прибой“ 1929 Стр. 440 Тир. 3000 экз. ц. 4 руб.

3 - го квітня минулого року передчасно поховали одного з поважних історіографів нової російської літератури та найвидатнішого пушкініста Бориса Львовича Модзалевського. Не перебільшуючи можна сказати, що життя цієї людини було присвячене Пушкіну. Пушкін був для неї найвищим ідеалом. Пушкіна Модзалевський любив жагуче й самовіддано. Досить сказати, що майже виключно його завзятістю та енергією була створена така авторитетна установа, як Пушкінський дім. Руське пушкінознавство (думка ця не нова, але безперечна) у виникненні та історії своїй ніколи, до останнього часу, не було течєю історично-літературної думки. Руське пушкінознавство у меншій мірі належало загальній історії руської культури, було, коли хочете, показником його громадської самосвідомості. Одним із останніх, найяскравіших представників цього „культурницького“ вивчення Пушкіна був Б. Л. Модзалевський. Треба зауважити, що Пушкін не є виняток. Майже аналогічно стоїть справа мало не з кожним великим поетом, що уже по одній цій прикметі перемикається у вищу категорію „національного генія“, „народного поета“, „народної гордості“, звичайно „клясика“ і т. інш. Історія шевченкознавства пройшла аналогічний шлях у своїй еволюції. Так майже кожний великий поет стає *genius'om* своєї країни. Щодо його — губиться звичайно й перш за все історична перспектива. Даний поет стає світилом, навкруги якого мусять кружляти маленькі супутники. Але історично справа не завжди йде так: поет, піднесений згодом у категорію генія, в свій час таким не усвідомлювався й сам був супутником якого небудь світила. А пізніші дослідники будуть ремствувати на злочинну надбайливість сучасників, що не знайшли часу стати Еккерманами незвишеного ними Гете (див. стор. 67 — 69 книги, що рецензується).

Но Гегель как - то ненароком
И вероятно наугад
Назвал историка пророком,
Предсказывающим назад..

Роботи Б. Л. Модзалевського присвячені переважно питанням текстовим та біографічним. Спеціальних питань пушкінської поезики та соціології він не розробляв. Друзі й шанувальники небіжчика вченого вирішили вшанувати пам'ять Б. Л. Модзалевського збірником, у якому було б зібрано хоч дещо з його спадщини (сам Б. Л. Модзалевський своїх статей зібраних до купи ніколи не видавав). Складачі й редактори збірника Н. В. Измаїлов та П. Є. Щоголів вирішили зібрати ті твори, які зберегалися в рукописах, але не встигли побачити світу, й ті, що загубилися у давніх, рідких або не спеціальних виданнях (стор. 78). Власне, невідомих раніше, неопублікованих зовсім статей у збірнику небагато (стаття про листи С. М. Дельвіга, про роботи П. В. Аненкова за Пушкіна, Громова про історію заслання Пушкіна в Михайлівське та замітка „Пушкін і Корнільєв“). Решта статей, кількістю вісім, уміщені в книжці — відомі в друку й раніше. Збірник не дає в цілому ні творчого обличчя Б. Л. Модзалевського, ні освітлює будь - чого сутільного з життя та творчості Пушкіна. Однак це жодною мірою не зменшує його високої цінності. Не можна не вітати появи в друку невідомих раніше робіт Б. Л. Модзалевського. Найцікавіше на нашу думку є дослідження про роботи П. В. Аненкова над зібранням творів Пушкіна, що вийшли року 1885. Це видання зберегло свою цінність і вагу до наших днів. Друга важлива, на жаль не цілком оброблена робота - огляд неопублікованих листів дружини поета А. Дельвіга — Софії Михайлівни Дельвіг (родом Салтикова, у другому шлюбі Баратинська). Із невідомих раніше в друку робіт до книжки увійшли ще крім того: промова про історію заслання Пушкіна до села Михайлівського та замітка про Пушкіна й Корнільєва. Крім того у книжці передруковано низку старих, уже опублікованих раніше робіт Б. Л. Модзалевського: відоме своєю старанністю та ювелірністю обробки дослідження про рід Пушкіна, про Пушкіна та Лажечнікова, Пушкіна та Стерна і т. інш. Ці роботи добуті

з рідких або напівзабутих видань. Нема потреби розводитись про цілком виняткову старанність, відшліфованість та точність роботи, що характерна для Б. Л. Модзалевського. Почувається, що за кожною подробицею, за кожним словом стоїть батарея посилян на джерела, виписки з архівів та цитат. Кожне написане слово багато разів продумане й перевірене. При цьому з кожної сторінки чується подув зворушливої любови і відданости героєві того роману, якому було присвячене життя Б. Л. Модзалевського. Герой цього роману — Пушкін. Видано збірник надзвичайно ретельно й старанно, прегарна обгортка, але додана до книги фотографія Б. Л. Модзалевського — не цілком вдала. Ціна, звичайно, дуже висока.

С. Рейсер

3. Чучмарев. Марксизм психофизиология, условные рефлексы. Гос. изд. Украины, 1928, стор. 204. ц. 2 р. 60 к.

Хоча автор зазначає, що ця праця є лише два розділи із праці під назвою „Подкорковая психофизиология — исследование поведения энцефалитиков — паркинсоников“, але справді ці розділи становлять собою окрему працю, яку можна і слід розглядати як спеціальну монографію, присвячену переважно питанням методологічного характеру.

Щоправда, потреба в такій роботі у нас на Україні надзвичайно настигла, бо визначення правильної марксистської лінії в царині дослідження поведінки людини взагалі, зокрема правильне розуміння з погляду діалектичного матеріалізму психофізичної проблеми — є невідкладне актуальне завдання, що чекає на своє розв'язання.

Панування рефлексології, що позначилося і в навчальній роботі наших вузів і певною мірою в педагогічній літературі, без сумніву принесло позитивні наслідки, як винищування старих ідеалістичних позицій так в педагогіці, як і особливо в психології. Але в той же час створилася серйозна небезпека вульгарного, механістичного ухилу в розумінні людської поведінки.

Праця проф. З. Чучмарьова у нас продовжує методологічну лінію московських психологів - марксистів, що гуртуються навколо Держ. Інституту Експериментальної Психології. (К. Корнілов. Ю. Франкфурт, Л. Виготський та інш.) і по суті намагається викрити немарксистську природу сучасної рефлексології.

Автор, спираючися на методологічні засади марксизму - лєнізму, доводить помилковість рефлексологічного агностицизму, що заперечує можливість пізнання психіки.

Разом з тим він підкреслює неясність, невиразність і навіть плутанину в методологічних твердженнях акад. Павлова, який з рештою не знає, як бути з психікою: вона бо є саме вартє в нашому досвіді, а в той же час, її пізнавати не можна.

Рефлексологічний агностицизм автор влучно і дотепно сполучає з агностичною позицією неокантіянца А. Введенського, що теж заперечував пізнання чужої психіки (второвуючи тим самим шлях для віри коштом розуму).

Заперечення пізнання психіки є по суті енчменізм і крайній біхевіоризм типу Уотсона. В оцінці соціологічного типу цих напрямів автор солідаризується повнотою з марксистом - критиком (т. Райновим), що вбачає тут відбиток капіталістичної машинізації робітника, послідовно переведену лінію тейлоризму, що заперечує, віднімає, в і д ч у ж е психіку в робітника. А психічна поведінка — є ідеал американського капіталіста.

Заперечення психіки призводить до помилкової методології і методики дослідження.

Автор на підставі достатнього експериментального матеріалу доводить, що навіть вироблення умовного рефлексу „у собаки, в а людини й поготів на початку цього процесу неодмінно супроводиться станами свідомости“ (стор. 73), чого, очевидно, ігнорувати дослідник не має права.

Чисто рефлекторний, автоматичний процес без свідомости відбувається значно скорше ніж найшвидша психофізіологічна реакція соціального типу, цебто така, що відбувається в супроводі із свідомістю (див. стор. 75).

Виміри кривої руху реакції теж дають два типи — одну криву для автоматичної (без свідомости) реакції, другу для свідомої реакції. Без обліку свідомости — цієї різниці пояснити не можна.

Викриваючи помилкові методологічні позиції сучасної рефлексології автор одночасно вважає за потрібне подати огляд сучасних психологічних течій і напрямів в Європі та Америці, при чому цей огляд він починає з поглядно далеких історико - філософських екскурсів (Декарт, Спіноза, Ляйбниц, Берклі, Гоббс, Локк, Ламерті, Гольбах, Гельвецій, Кант, Фюербах та інш.)

Автор розглядає психологічні погляди американського біхевіоризму в його двох основних відмінних формах — Уотсона з одного боку і Л. Моргана та Торндайка з другого, прагматизму в особі філософа - психолога Джемса, потім

ідеалістичні напрями сучасної психології, як от — функціональну психологію Штумпфа, описову психологію Дильтея, згадує про феноменологічну психологію Гусерля і, нарешті, особливо детально зупиняється на поглядах представників Gestaltpsychologie.

На підставі критичного розгляду сучасних психологічних напрямів автор намагається визначити основні методологічні засади марксистської психології, йдучи слідом за проф. К. Корніловим.

Як видно з цього переліку поставлених автором питань, він накреслив у вступі досить велике значенням та обсягом завдання, але через складність його не дивно, що в праці є чимало хиб, яких не можна оминати при оцінці роботи. Насамперед, треба відзначити невизначеність позиції автора, щодо наслідків і перспектив рефлексологічних досліджень. Коли рефлексологічна метода дає позитивні наслідки в дослідженні поведінки тварини і людини, то треба пояснити причини цього та визначити межі рефлексологічного дослідження, зрештою показати, на доки зберігається право елімінувати психіку з поля дослідження. На жаль, на це питання в рецензованій праці, що хоче дати вичерпиви відповіді на основні методологічні проблеми в царині психології, відповіді немає.

Крім того, неясно, чому автор не вважав за потрібне розглянути погляди акад. Бехтерева, що не збігаються з поглядами акад. Павлова. Відомо бо, що саме Бехтерев намагався побудувати методологічні засади рефлексології в струнку систему, бажаючи навіть наблизитися до діалектичного матеріалізму.

Другим хибним моментом в рецензованій праці є брак визначеної позиції щодо метод вивчення свідомості. Яку методу для цього автор вважає за найпридатнішу?

Чи визнає автор інтроспекцію і коли визнає, то в якій саме формі? Виклад свідчить (див. стор. 151—153 і раніш), що автор визнає інтроспекцію у вигляді лише „словесного звіту“ (слідом за біхевіристами), але залишається неясним спосіб використання цього „словесного звіту“ і межі його вжитку.

Отже й виходить, що автор із запалом бореться за свідомість, за її пізнання, а про методи цього пізнання — мовчить.

Далі, неприємно вражає у викладі якась нерівність викладу щодо змісту і щодо форми.

Автор намагається вичерпати поставлену проблему і захоплює до поля своєї уваги майже все, що трапляється на дорозі. Цим розкиданням уваги, очевидно, слід пояснити його історично-філософські екскурси, що по суті в контексті викладу мало допомагають з'ясувати справу.

А в той же час автор чомусь оминає проблеми, що мають близьке і просте відношення до проблем, що розглядає в роботі. Напр., викриваючи помилковість методологічних засад рефлексології, автор не згадує про погляди механічного матеріалізму, рупором якого в значній мірі стала рефлексологія.

Взагалі часто посилаючися на Енгельса, Плеханова, Леніна, при захисті своїх поглядів, автор не підкреслює ніде (крім згадки про Єнчмена) про небезпеку механістичного матеріалізму. Праця, присвячена методологічним питанням, повинна була б чітко визначити свою принципову лінію. Далі. Автор, розглядаючи сучасні течії в психології, намагається охопити всі найважливіші течії сучасності. Але невідомо, чому автор навіть не згадує про фрейдівську школу, що має таке поширення у всьому світі і навіть впливає на деяких психологів-марксистів (напр., на А. Залкінда). Подати критику психо-аналітичної методи було б доцільно в роботі, що висвітлює основні методологічні засади в психології. Не знаходить собі місця також інтуїтивізм Бергсона при розгляді ідеалістичних напрямів сучасної психології. А Бергсон мав не абияке значення в ході сучасної філософської думки і психологічного дослідження. Не розглянуто також сучасного структуралізму в його різних формах. Щодо психологічних позицій Гусерля (який до речі, вже старий, а не молодий, як гадає це автор), то, на жаль, їх по суті теж не розглянуто, а лише стисло про них згадується. Найбільше уваги надається розглядові течії Gestaltpsychologie. Але тут автор не досить чітко підкреслює ідеалістичні тенденції цієї психологічної течії, перебільшуючи, як нам здається, риси наближення цієї психології до засад марксистської психології. Хоча автор в одному місці (стор. 128) говорить, що „теоретичні хиби і невизначеності суцільної психології — підлягають критиці з боку марксистської експериментальної психології“, але, на жаль, такої критики не подає.

Нарешті, в числі хиб праці слід назвати невизначеність термінів, що ними користується автор, напр., психофізіологія, реактологія (стор. 136), поведінка („експериментальна психологія повинна бути іменно наукою о поведінці“ — стор. 128), свідомість та інші.

Така невизначеність основних термінів накладає печать іноді якогось неподоланого еkleктизму.

І можна сказати загалом, що дві основні течії офарблюють позицію З. Чучмарьова з однаковою силою — це американський біхевіоризм типа Морган — Торндайка і німецька суцільна психологія Gestaltpsychologie.

Обидві ці течії автор силкується перетягти на ґрунт методологічних засад діалектичного матеріалізму.

Щодо форми викладу, то треба сказати, що вона дуже неохайна. Зовсім бракує ясних почленовань у викладі — перший розділ має разом 141 стор., тому у викладі немає переходу від одної думки до другої, панує надзвичайна строкатість. Слід відзначити також зловживання цитатами з авторів, на яких посилається автор (переважно це — Енгельс, Ленін, Плеханов): деякі цитати повторюються безліч разів, що створює нудне враження (напр. стор. 122 — 124 — цілковите цитування).

Трапляються іноді просто якісь недоречні вирази, напр.: „Описание состояния психологической мысли и науки в Новой Истории“... (стор. 74), або йде так: „Основные течения психологической мысли в период так называемой Новой Истории“... (стор. 75). „Объяснением схемы служит вся данная статья“ (стор. 132) — яка стаття? „Мы располагаем в нашей лаборатории“ (стор. 3), — невідомо про яку лабораторію йде мова.

Словом, виклад із зовнішнього боку — досить поквалітивий і неохайний.

Кілька слів про другий розділ праці під назвою „Условные слюнные рефлексы у здоровых и у энцефалитиков - паркинсоников“. Зовсім несподівано читач довідується тут про дослідження автором здорових і хворих людей за... слиною методом діркою умовних рефлексів, цебто методикою, цебто методикою, що нею користується акад. Павлов в дослідках над собаками. Отже зовсім незрозуміло, навіщо треба було авторові після спростовання рефлексологічної методології братися якраз за клясичну рефлексологічну методику, щоб вивчити поведінку людини. Автор навіть винайшов спеціальне приладдя — слинову капсулу, щоб досліджувати умовні рефлекси у людини і не зупиняється перед вивченням ступня успішності (або обдарованості) учнів за цією методикою (див. стор. 184—186). На стор. 188 автор приходить до висновку, що „поведение человека, а вероятно и высших животных, исследуемое самой совершенной условно-рефлекторной методикой — слюнной, в начале бывает психофизиологическим, подлежащим изучению физиологической или экспериментальной психологии“. Виходить, що слинова методика для людини не годиться. Але ж це було відомо (авторові) і раніш, навіщо ж було винаходити капсулу? Автор сам констатує, що „в данном случае выявляется ограниченная определенными приемами экспериментальная мощность данной методики“ (стор. 199).

Виходить, що визначаючи свої методологічні позиції, автор ніби сам був не досить переконаний своєї критики рефлексології і для певности вирішив попрацювати ще на всякий випадок над людиною із слиною капсулою...

У всякім разі, хоча перенесення слинової методики на людину автором не виправдане і не впливає з його методологічних засад, наведений в праці експериментальний матеріал досить інтересний якраз з боку методичної техніки і почасти висновків.

Загалом, слід визнати, що праця З. Чучмарьова, беручи навіть до уваги вищезгадані похибки, ставить надзвичайно своєчасно актуальні методологічні проблеми сучасної психології з погляду діалектичного матеріалізму.

В цьому — безперечне значення цієї роботи.

При бідності нашої методологічної продукції в галузі психології, праця З. Чучмарьова може бути корисною нашому вчителству, зокрема викладачам педагогічних вузів, а також всім безпосереднім науковим робітникам в царині рефлексології, психології, педагогії і педагогіки.

Р. К.

П. В. Акимов — „Введение в полифонию на основе энергетических учений (Ernst Kurth)“. Вид. „Академия“, 1928. Стор. 58. Тир. 1100. Ціна 90 коп.

Останнім часом мистецтво все більш і більш відходить від своїх звичайних форм, шукаючи нових, на наш час більш вразливих. Такі шукання з одного боку йдуть шляхом запозичення творчих принципів та форм одного мистецтва з другого, і з другого боку — шляхом злиття споріднених своїм матеріалом мистецтв у їх спільним вдянні на споживача. Того вимагає і підсилення та увиразнення мови одного мистецтва зрозумілішими засобами мови другого — в зв'язку з наближенням мистецтва до мас, що його ще вповні не опанували; і потреби монументальності нових форм мистецтва відповідно до монументальних подій нашого часу.

Все сказане найбільш стосується до поезії та музики. Через спорідненість матеріялу та законів організації його в поезії та музиці ми бачимо то злиття цих двох осібних форм у спільну художню форму (напр., музика вокальна), то запозичення принципів організації матеріялу одного в другого.

Та хоч як часто поет складає текст для композитора, а композитор використовує здебільшого готовий уже твір поетів, погоджености в роботі між ними немає, бо процес

творення проходить нарізно й щодо часу, й щодо цілі; бо поет не знає законів організації музичного матеріалу й навпаки: музика не знає законів поезії. В наслідок — частенькі формальні неув'язки у творі хочби вокальним, що їх можна поставити і на карб композиторові, і на карб поетові, вузькість творчих форм того й другого, неоднакове розуміння завдань, настрою, форми твору і т. ін. Висновок — поет мусить знати закони організації музично-звукового матеріалу, музика — словеснозвукового. Першим ступенем до того з боку поетового є ознайомлення з популярнішою літературою в галузі музичної теоретичної та загальної музикознавчої науки.

Одною з таких невеличких праць і є „Введение в полифонию...“ П. А к и м о в а. Ця праця не дістає значення праці цілком самостійної, бо для складення її використано кілька праць відомих теоретиків — музик (Е. Курта, Е. Тоха, Е. Правта, І. Глебова, А. Буцького й інш.), у ній багато використано за принципові твердження передовіші винайдення наукової думки згаданих теоретиків, а в тому її позитивні заслуги: в стислій, популярній формі праця подає вижимки наукової думки, одразу вводячи в курс музичної науки останніх часів.

В основу своєї роботи автор поклав чи не найбільше надбання сучасної західно-європейської мистецької науки — вивчення законів організації мистецького матеріалу не в статичі, а в динаміці, на основах енергетизму, коли закони організації матеріалу вивчаються головне не на основі природи матеріалу даного мистецтва, а більше на основі психології сприймання та вдіяння того матеріалу на споживача, — на основі тих прихованих у мистецьким матеріалі рухомих сил його, організацією та співставленням яких споживача ми тримаємо в напруженім стані мінливого, як і самі сили, сприймального подразнення та реагування. В музиці, наприклад, мелодія — цей найперший і найголовніший спосіб організації музично-звукового матеріалу, з погляду вчення енергетизму є не звичайна в'язка тонів, лише підібраних довільно, логічно чи акустично, а певний активний процес, рух прихованих у її тонах сил, функціонально зв'язаних між собою в мелодичну лінію; на своєму протязі мелодія може мати різне й мінливе розміщення тих сил; звідси: напруження та розрідження, прискорення та послаблення руху енергії, що його дається і графічно зобразити рівною, кривою чи зломленою лінією („Понятие мелоса“ — розділ 1); підйом лінії — наростання енергії, напруження сил і рух інтенсивніший (високі тони, дрібніші ритмічні категорії), спадання лінії — навпаки. Таке явище в мелодії як стрибок розглядається як раптове накопичення (стрибок вгору) чи розрядження (стрибок вниз) енергії; групто — розбїг, розмах для злітання у височінь, вібрато — розхитування тону, його інерції, стійкості, імпульсу до руху. І кожне явище в музиці можна пояснити закладеними в її матеріалі рухомими силами („Интонационный процесс и интервалака“ — розд. 2). Завершенням енергетичного мислення мелодії чи музичного твору в цілому є його проектування в простороні, як руху, речева матеріалізація (вага, маса) в нашому чутті („Происхождение пространственных представлений в музыке“).

Як бачимо, принципи, що їх підсвідомо та ще й досить широко застосовують і наші поети на матеріалі словесно-звуковім (алітерація, асонанс, скорочені рядки, розбивка куплетів, мінливість строф метричні, перебої, акцентуація і т. інш.) Далі (розд. 4 — „Развитие напряжений в мелодическом оформлении“) автор зупиняється на, так би мовити, анатомії енергетично-звукової бази музики, викриваючи функціональні основи окремих звуків чи їх систем. Той самий характер носить і дальший розділ („Метрический ацент, как движущий импульс“), даючи найбільше матеріалу як засад для спільної роботи музики та поета, бо конкретно, хоч і небагато, говорить про зв'язок мовної та музичної інтонації. Ще дальший розділ („Направление полифоническое и гармоническое“) висвітлює питання енергії в музиці гармонічного й поліфонічного складу: питання злиття мелодії у вертикальне поєднання, в потенціально енергію. В поезії й драматургії тотожні моменти спільної розмови, масових сцен, почасти діалогів і т. ін. Нарешті останній розділ („Мелодика полифонии Баха...“), що більш цікавить музик, виявляє здійснення енергетичного принципу на творчості Баха.

Через словесну виразність свого матеріалу, серед інших мистецтв поезія веде перед у розвиткові змісту й форми, способів емоційного вдіяння на споживача. Проте і перенесення деяких способів організації матеріалу від музики до поезії збагатить, безперечно, новими прийомами та ефектами засоби вдіяння поезії на споживача — і першу допомогу в тому робить поетові авторова робота. Вона не ставить виразних проблем для поезії, проте наводить на самі засоби в поезії питаннями з музики коли не прямо, то поміж рядками. Застосування енергетичного принципу в поезії вже відкриває великі обрії до того. Своєю чергою музиці авторова робота висносно поняття й відчування динамічних засад в музиці, впливаючи, таким чином, не лише на розуміння й тлумачення елементів твору чи його цілого з боку емоційного, а прислужуючись в підході й до технічного його виконання.

На жаль, книжку ще мало популяризовано, до чого спричиняється й обмежений її завіз на Україну через малий тираж.

Г. Гармаш

„Население Закавказья“. Изд. Зак. ЦСУ, Тифлис, г. 1929.

Названа книга цікава для нас, тим, що подає нам відомості про всесоюзний перепис 1926 року на Закавказзі, де проживає чимало й українців.

За цими даними кількість наявної людности Закавказзя на 17 - е грудня 1926 року становила 5.861.529 чоловіка.

Коли порівнюємо це число людности в сучасних кордонах Закавказзя з його числом людности за переписом 1897 року, то побачимо, що зростання людности цього краю за 30 років відстає від зростання людности по всьому СРСР взагалі або по окремих республіках, що видно з цієї порівняльної таблички:

	В тисячах душ людности: 1879 р.	Відсоток зростання: 1926 р.	
Р. С. Ф. Р. Р.	71.831,2	100.858,0	40,4
У. С. Р. Р.	21.200,1	29.020,3	36,9
Б. С. Р. Р.	3.724,5	4.983,9	33,8
Узбекістан і Туркменістан ССР .	4.797,2	6.267,0	30,6
З. С. Ф. Р. Р.	4.493,5	5.860,3	30,4

Варто, однак, відзначити, що районний розріз динаміки людности за час з 1897 до 1926 року дає трохи іншу картину і наближує щодо цього Закавказзя до Північно - Західного району (30,7%) і Криму (30,6%) і навіть переганяє в зростанні інші райони, якот Північний (29,1%), Центральнo - Хліборобський (28,8%), Башкирсько - Оренбурзький (26,6%), Правобережний Лісостеп України (25,4%), Дагестан (6,6%) та ін.

Серед республік, що входять до складу ЗСФРР, перше місце за числом людности посідає Грузія, маючи його 2.666.494 чол. (45,5% усієї людности Закавказзя). Друге місце — Азербайджан, з числом людности в 2.314.571 чол. (39,4%) і третє — Вірменія з людністю в 880.464 чол. (15,1%).

Питома вага міської людности Закавказзя проти інших Республік дуже велика і щодо цього Закавказзя стоїть на першому місці:

Республіки:	Міська людність	Сільська людн.
Азербайджан	28,1%	71,9%
Грузія	22,3%	77,7%
Вірменія	19,0%	81,0%
Разом у ЗСФРР	27,1%	75,9%
Р. С. Ф. Р. Р.	17,3%	82,7%
У. С. Р. Р.	18,5	81,5
Разом СРСР	17,9	82,1

Високий процент міської людности в Азербайджані можна пояснити наявністю такого великого промислового центру, як Баку, з промислово - заводським районом, що має трохи не півмільйона людности.

Щодо статтєвого складу людности на Закавказзі, то цікавий факт той, що тут переважають мужчини. Найближча — до статтєвої рівноваги — Грузія, де на 1.000 мужчин є 979 жінок. Далі йде Вірменія (962) і найбільше розходження маємо в Азербайджані (908 жінок на 1.000 мужчин).

Чисельну перевагу мужчин над жінками помічаємо по всіх Республіках Закавказзя, і по містах і по сільських місцевостях.

Коли розташуємо народи Закавказзя з погляду зменшення числа жінок проти числа мужчин, то матимемо такі дані: на 1000 мужчин припадає жінок: у німців — 1.169, росіян — 1.044; грузин — 994, вірмен — 972, абхазців — 954, осетин — 909, тюрків — 898, лезгів — 784, персів — 715.

Окремо слід відзначити українців, серед яких на 1.000 мужчин припадає 498 жінок, що можна з'ясувати наявністю 1926 року великої кількості українців у червоноармійських частинах.

Виявилось, що на Закавказзі є багато чужоземних підданців. Із загального числа людности — 5.861.529 чужоземних підданців було 68.333 чол., або 1,2% проти інших радянських республік, є дуже великий відсоток (європейська частина РСФРР — 0,12%, УСРР — 0,08%, БСРР — 0,01%).

Основну масу людности Закавказзя складають три етнічні групи відповідно до трьох республік ЗСФРР: грузини (долучаючи сюди і абхазців — 1.854.841 чол. (32% всієї людности Закавказзя); тюрки — 1.652.788 (28,5%) і вірмени — 1.332.593 (23%). Решта народів: росіян — 5,8%, осетин та ін. — 2,0%.

Українців — 0,7% (35,423 ч.).

Найрізноманітніша людність у Азербайджані. Тут зареєстровано 95 різних національностей, далі йде Грузія — 74 і Вірменія — 48.

Рівняючи дані за ознаками національності й мови, помічаємо поширення грузинської та російської мови. Грузинська мова шириться за рахунок вірменської, єврейської, тюркської, російської та інших націй, що засвоїли грузинську мову, як рідну, а російська мова шириться за рахунок української, єврейської, вірменської, білоруської, польської німецької та інш.

Тюркська мова дає невеличке побільшення, вірменська — слабшає.

Письмених серед Закавказької людности мало, всього — 278 чол. на 1.000 душ. А по республіках їх ось скільки:

Республіки	Міська людність		Сільська людн.		Усієї:	
	мужчин	жінок	мужчин	жінок	мужчин	жінок
Азербайджан	530	339	133	34	244	—
Вірменія	592	429	301	80	142	252
Грузія	686	594	352	224	427	306

Як видно з таблиці, Грузія майже в 1½ рази письменніша за Вірменію і вдвоє за Азербайджан. При цьому письменність сільської людности далеко нижча за письменність міської.

Але це різниця то менша, що вища письменність у республіці: у Грузії письменних по селах тільки в два з половиною рази менше, ніж їх є по містах, а в Азербайджані письменної сільської людности у п'ятеро разів менше, ніж міської. При цьому, коли серед міської людности окремих республік показники письменности не дають особливо помітного розходження при порівнянні, то навпаки, неоднаковий ступінь письменности серед людности окремих республік дуже видає у вічі. Наприклад, сільська людність Азербайджану майже в 3½ рази менше письменна, ніж сільська людність Грузії (86 і 289 на 1000).

Звертає на себе увагу й те, що письменність серед жіноцтва далеко менша, ніж серед мужчин, причому це особливо помітно у Вірменії. Коли за показник мужської письменности взяти 100, то письменність жінок становитиме по Грузії — 71,7, Азербайджану — 49,2 і Вірменії — 39,7.

При цьому серед міської людности та розбіжність невелика: по Грузії — 86,5 на 100 мужчин, по Вірменії — 70,9, а по Азербайджану — 64; серед сільської людности ця розбіжність велика: по Азербайджану — 25,5% і Вірменії — 26,5. Грузія і тут не дає особливої розбіжності — 63,6%.

Основні національності Закавказзя теж дуже різняться станом своєї письменности. На першому місці грузини, в них письменних майже 40%, вірмени — 31%, тюрки — 8,2%.

Інші народи Закавказзя, за їхньою письменністю, можна перелічити в такому порядку: поляки — 831 чол., на 1.000 чол., євреї — 757, німці — 755, білоруси — 659, українці — 658, росіяни — 639, осетини — 143, курди — 36 і т. д.

Особливо мало письменних серед жінок, приміром у татів: серед 9934 жінок письменних тільки 26, у курдів серед 24527 жінок письменних — 144, в талишів серед 37.273 тільки 53 письменних; незидів серед 6207 жінок — 8 письменних.

Коли порівняти стан письменности за переписами 1897, 1921, 1926 р. р., то побачимо чимале зрушення вперед:

Серед 1000 жінок було письменних:

Республіки:	1897 р.	1921 р.	1926 р.
Азербайджан	62	112	188
Вірменія	64	169	252
Грузія	162	281	367

Поширення в межах Закавказьких республік письменности державними мовами цих республік не однакове. Найменше поширена у своїй республіці державна мова Азербайджану (тюркська), якою говорить тільки одна третина всіх письменних і 6% всього населення; у Вірменії вірменською мовою говорить 90% письменних і 23% людности, в Грузії — 80% письменних і 29% людности.

Українців на Закавказзі, за переписом 1926 року, всього — 35.423 чол. Вони ось як розкидані по краю:

Територія:	Всього	З них міськ. людности		Сільськ. людности	
		мужчин	жінок	мужчин	жінок
Бакінський повіт	8036	4699	3183	78	76
Ганджинський	3287	814	281	1059	1133
Кубанський повіт	3051	686	84	1185	1096
Сальянський повіт	3108	124	156	1479	1349
В с ь о г о по Азербайджану . .	18241	4010	3845	6055	3836
Леншаканський повіт	1889	1819	64	4	2
Всього по Вірменії	2826	350	292	1987	197
Ахалкалакський повіт	2697	1	2	1302	1374
Ахалцихський повіт.	1045	1039	6	—	—
Абхазія	4647	1739	729	1025	1154
Аджарія	1500	1421	53	23	3
Кутаїський повіт	773	766	7	—	—
Тифліський повіт	3717	—	—	—	—
В с ь о г о по Грузії	14356	2349	2558	8368	1051

По великих містах українців:

	Мужчин:	Жінок:	Всього:
Баку	4699	3183	7882
Тифліс	1616	229	1825
Ганджа	795	267	1062
Батум	1421	52	1473
Кутаїс	766	7	773
Ленінакан	1819	64	1883
Сухум	1615	619	2234

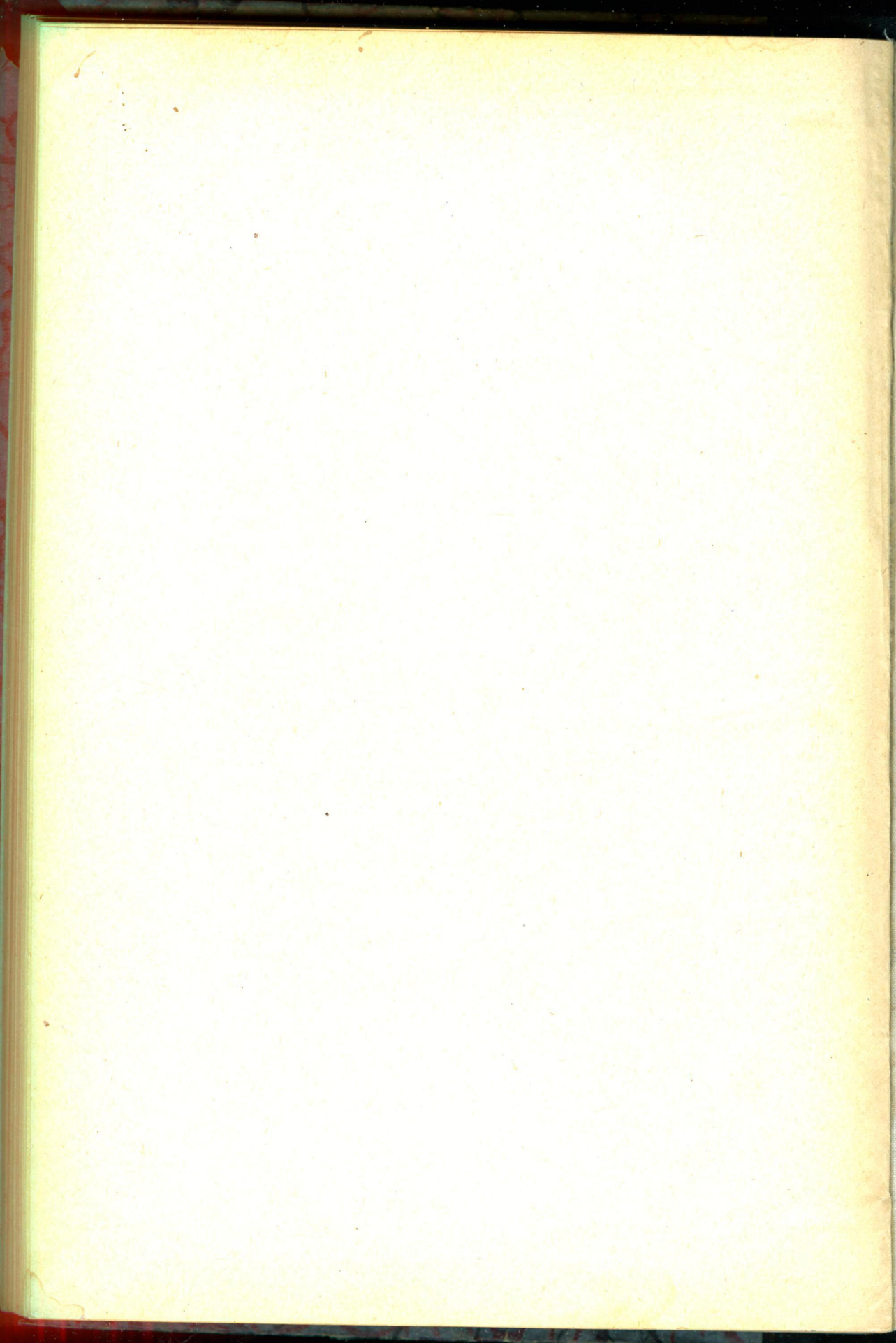
Із загальної кількості 35.423 чол. письменних усього:

	Мужчин:	Жінок:	Разом:
Міськ. людн. Всього	16905	5084	21989
„ „ „ письменних	15446	3299	18745
Сільськ. людн. всього	6739	6695	13434
„ „ „ письменних	3186	1361	4547
Письмен. укр. мовою	2196	128	2324
Укр. і республіканською	7	5	12
Укр. і руською	55250	230	5750
Укр., руськ. і республ.	18	12	30
Тільки республіканською	5	7	12
Респ., руською	169	149	318
Руською	10630	4081	14711

Як видно з цієї таблиці, письменність української міської людности дуже висока, проте сільська дає дуже малий відсоток, причому жінок тільки 20% письменних.

Звертає на себе увагу й те, що серед тих письменних, що знають українську мову, всього $\frac{1}{3}$, а майже $\frac{2}{3}$ письменних українців не знають своєї мови.

Наморадзе

1p-80